

Francesc Foguet i Mireia Sopena (coord.), «Col·lecció Argumenta», Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa Edicions, 2005-2011.

Els dotze llibres que conformen la «Col·lecció Argumenta» obren la reflexió sobre la realitat dels Països Catalans de la Transició fins avui. A la publicació de dos volums més genèrics sobre l'evolució cultural i sobre el procés de la Transició, segueixen nou monogràfics dedicats a nou àrees culturals concretes i un últim volum de síntesi que conclou la col·lecció, concebuda des de l'inici de manera tancada. Ha estat un projecte intel·lectual col·lectiu molt ambiciós que ha mantingut com a objectiu fer balanç de la història recent i valorar-ne les opcions de futur. L'editorial El Cep i la Nansa, dirigida per Francesc Mestres, l'ha tirat endavant amb valentia.

Mireia Sopena i Francesc Foguet van ser els impulsors d'una iniciativa que va comptar amb el suport de joves personalitats del camp de la cultura com a coordinadors dels diferents volums: Joan-Elies Adell, Montserrat Bacardí, Joel Begur, Xavier Diez, Trinitat Gilbert, Pilar Godayol, Isabel Graña, Teresa Iribarren, Rosa M. Isart, Anna Lleó, Josep Lluch, Pep Martorell, Albert Mestres, Joaquim Noguero, Mercè Piqueras, Jaume Radigales, Cristina Ribas i Núria Ribas. El total de col·laboradors que han realitzat la seva aportació en aquesta obra coral depassa de llarg la centena.

S'ha apostat per un enfocament polièdric, per la intertextualitat i la multiplictat de veus. Tots els llibres de la «Col·lecció Argumenta» —menys el darrer— tenen la mateixa estructura: un pròleg dels seus coordinadors, diferents capítols escrits per cadascun dels col·laboradors especialitzats en cada tema i un diàleg final en què altres experts de trajectòria consolidada debaten sobre la disciplina tractada.

Avui ja no es creu que ningú tingui prou autoritat per posseir la veritat en exclusiva. Avui, que els referents totèmics també s'han liquat, els processos de legitimació s'articulen de manera col·lectiva. Els qui han tingut veu en aquest projecte han defensat les seves aproximacions parcials, però, sobretot, han hagut d'argumentar, perquè, més enllà d'utopies, sembla que només raonant i enraonant puguem anar fent i desfent els acords i desacords que ens facin avançar com a societat.

A través d'aquests volums monogràfics es convoca un lector reflexiu, que prengui consciència de la complexitat, sense reduccionismes, dels temes que s'hi aborden, però també un lector que es posicioni en aquest debat que convida a la mobilització cívica. Malgrat que els punts de vista que van sorgint al llarg de les pàgines puguin ser d'allò més variats —des del fatalisme a l'activisme abrandat, de la desesperança a l'optimisme— la intenció de tots ells és contribuir en clau de futur per tal de qüestionar quines han estat i són les nostres limitacions com a col·lectiu, però també els nostres encerts i potencials, per saber de quina manera hem de pensar-nos a partir d'ara.

Hom podria objectar que és un esforç sisífic voler fer una història des del 1975 fins a l'«actualitat», perquè aquesta sempre reula, ens atrapa i depassa l'escrit mateix que queda obsolet. Per exemple, quan es va editar el tercer volum coordinat per Núria Ribas, *Societat catalana, societat limitada?* (2007), dedicat a les inquietuds més polítiques del país, encara no se sabia res de com es desencadenaria la sentència de l'Estatut, ni la reacció ciutadana posterior, tot el moviment de les consultes populars, la influència de l'afilament de la crisi econòmica, les recents estrebades de Madrid cap a un nou replegament centralista...

Més enllà de la notícia concreta, però, encara que de vegades pugui ser molt significativa, hi ha uns corrents històrics de fons, profunds, que es retroalimenten amb tots aquests esdeveniments. És aquí on, em sembla, volen arribar les reflexions d'aquesta col·lecció: a desemmascarar les inèrcies col·lectives que ens lliguen a paràmetres d'actuació no prou flexibles per poder autogestionar-nos d'una manera més lliure, sense pors irracionals. Com diu Joaquim Noguero, al volum dedicat al periodisme «Miques possibles de criteri, contra el dicteri d'alguns».

No s'hi pretén cap adoctrinament, sinó una autoanàlisi honesta, sense complexos, a partir de la reflexió entorn de les manifestacions públiques de la nostra cultura: la política, la música, el teatre, la literatura, les arts plàstiques, la ciència, el cinema, el periodisme i la traducció. La tria de temes podria haver estat una altra o podria haver estat més àmplia, però s'han pres aquests fenòmens com a indicadors, termòmetres, —evidentment difícils d'aïllar d'un tot entortolligat— per tal de valorar quin és l'estat de salut de la nostra societat.

I quin és el resultat d'aquesta anàlisi? Amb quina nota aprovem o suspenem després de gairebé una dècada dedicada a aquesta avaluació? Tot i la diversitat de criteris i conclusions dels diferents experts que han intervingut en cadascun dels volums, la impressió que el lector s'endú després de repassar-los tots és que s'aconsegueix ser

constructiu i mirar aquestes últimes dècades sense descoratjament, amb una certa satisfacció que valora els esforços passats i la vitalitat actual, tot i objectar-hi perills. Ara bé, l'espai per a la memòria crítica hi és fonamental.

Un dels trets que més s'acusen després de valorar el panorama general és que, arrossegats per aquesta tendència a la lleugeresa que es festeja des de la societat de consum, oblidem que, malgrat el seu espaterrant èxit quantitatiu, la principal funció de la cultura és ser un bé públic que col·labori a l'autoconeixement, la higiene espiritual i també al gaudi d'una societat. Des de les diferents disciplines, hom té la sensació que s'imposa cada vegada més la tendència individualista i aïllacionista. N'és una mostra l'advertència que es fa a *L'escena del futur* (2006), coordinat per Francesc Foguet i Pep Martorell, quan es denuncia que el teatre català s'ha instal·lat en una correcció política constant tant «en termes de dignitat cultural com de gosadia estètica, i en una postmodernitat camaleònica, amnèsica i *desideologitzada*, més enderiada en les formes innòcues i en l'ambició de l'èxit que no pas en continguts més revulsius».

El perill és que aquest buidatge de contingut humà de l'art, la renúncia d'una recerca profunda del sentit en ell mateix i en els seus propis mitjans, per l'aproximació còmoda al món de l'entreteniment en pro de la recerca de públic, pot ser, justament, el què acabi distanciant el veritable públic. Des de totes les disciplines s'alerta que, tot i la necessitat de preservar un espai per a la cultura de masses en català, que sigui propera i defugui l'elitisme, el què no podem fer és perdre el sentit del discurs propi i renunciar a la qualitat.

Ara bé, això no vol dir que hàgim de convertir la cultura en un imperatiu moral tornat a bastir de tota una aurèola de prestigi *per se*. Això seria el què crearia distanciament i, per exemple, un dels factors que fa que els joves no llegeixin. I és que aquest és el problema central assenyalat a *La literatura catalana en la cruïlla* (2008), coordinat per Isabel Graña i Teresa Iribarren: la davallada progressiva de lectors. La literatura, com tota manifestació cultural, tampoc pot perdre aquest element fonamental de gaudi, de plaer dels sentits i de l'esperit que no té preu ni utilitat immediata.

Aquest equilibri que es proposa no és fàcil, però cal que no el perdem de vista si no volem que hi hagi una esclavissada més profunda entre el públic i les nostres produccions culturals tal i com s'acusa que ha passat en el cas de les arts plàstiques. A *Arts sòlides o líquides?* (2008), coordinat per Anna Lleó i Rosa M. Isard, es posa de manifest l'empobriment que ha suposat per a l'art català la instrumentalització del patrimoni des de l'òptica mediàtica, patriòtica, del consum o del turisme. La seva

desacralització per treure'n rendiment econòmic —d'altra banda, d'algun lloc han de sorgir els diners— ha anat acompanyada, tot sovint, d'una banalització que l'ha privat de la seva possibilitat de transcendència, d'arma de creativitat, reflexió i d'ironia per poder transgredir els esquemes rígids de la ideologia, que, per ésser avui més dissimulada que ahir, no és menys present ni menys agressiva.

Ha estat determinant, evidentment, una estructura institucional formal. L'esforç hi ha estat, enlloc es desmenteix. A *Una impossibilitat possible* (2009), que van coordinar Montserrat Bacardí i Pilar Godayol, s'explica la voluntat que hi ha hagut de superar les dificultats de finançament per tal de poder traduir al català literatura i audiovisual. A *Embolcats amb el periodisme* (2007), coordinat per Joaquin Noguero, també es fa evident el treball que s'ha dut a terme per erigir un sistema català de comunicació. Però també és cert que tot l'esforç reiterat de normalització lingüística des dels diferents àmbits no ha acabat de normalitzar-ne l'eina bàsica i imprescindible: la llengua.

Al llarg dels escrits, es posa de manifest que aquesta realitat lingüística no pot ser desvinculada de les dificultats d'articulació interna i de projecció externa d'una cultura —de la qual la llengua n'és el distintiu més disputat— sense estat propi, dins d'un estat que no vetlla per la valoració i desenvolupament de la seva idiosincràsia sinó que, al contrari, busca l'erosió constant fomentant la divisió interna.

És difícil que els ciutadans, a l'hora de decantar-se per l'ús d'una llengua, no es vegin afectats per les tendències homogeneïtzadores en una era en la qual les identitats sense l'escut d'un estat tenen difícils presagis. Més enllà de les subvencions, són aquests usuaris els que fan sostenible una cultura, tots els qui prenen paper actiu en la xarxa d'agents que conforma el nostre patrimoni.

Des de la «Col·lecció Argumenta», que ha comptat la participació de personalitats consagrades, però també amb el de molta gent jove amb molta empenta, es vol oposar resistència a tota aquesta nova onada empobridora amb una bona dosi d'autoconsciència que desvetlli una actitud activa. S'insta a l'aprofundiment de les problemàtiques que cada àmbit cultural ha d'encarar, però també a la recuperació d'una idea més transversal de cultura, que ens ajudi a entendre que la majoria de reptes concrets tenen a veure amb dificultats generals i que cal una implicació comuna, una responsabilització compartida des de tots els àmbits per tal resoldre'ls.

Un volum especial tanca el cicle de reflexions dels onze volums que vertebren la col·lecció. Es tracta d'una cloenda amb una estructura i amb un enfocament totalment diferents de la manera de treballar anterior. Editat el 2010, *Testimonis del*

segle XX constitueix una síntesi final, un darrer apunt, menys debatut, més íntim i més personal. Raül Magí i Laia Soldevila van entrevistar «onze savis» durant el 2008 i 2009 amb la intenció d'oferir onze testimoniatges vitals de persones que, des de la seva disciplina, però també des de la seva experiència vital havien viscut gran part del segle XX i podien tenir una visió més assossegada, més àmplia o més contrastada de com calia que enfoquéssim les coses a partir d'ara.

En el marc d'unes converses tranquil·les, es demanava als protagonistes un exercici de memòria crítica. Aquestes personalitats van ser escollides per ser valorades com a persones amb una gran autenticitat, compromís, amb un bagatge incontestable i per haver demostrat l'excel·lència en el seu àmbit específic. Algunes ens han deixat recentment, com Joan Triadú o Ricard Salvat.

Què en pensen, els nostres savis, del procés que havíem viscut trenta anys ençà? Com valoren les possibilitats de la realitat cultural a casa nostra? Com perceben la seva disciplina després d'haver viscut tantes transformacions? I la seva trajectòria, com s'ha emmotllat en aquest context?

La majoria dels entrevistats reconeixen la dificultat d'encaix de la realitat catalana dins d'un Estat Espanyol que com diu Eva Serra «sempre ha estat coix: ni un estat liberal ni un estat democràtic. No pot concebre cap estructura política que trenqui la seva visió d'estat integrista». Xavier Rubert de Ventós, després de la seva experiència política, afirma que «la relació amb Madrid és psicològicament insana» i explica com es va tornar independentista després de comprovar que pels partits espanyols els catalans no érem un subjecte més sinó un objecte instrumental. «Catalunya és la cuina i Madrid el menjador. Ens lamentem i quedem conformats», denuncia Joan Pere Viladecans.

En general, coincideixen que el procés de Transició va «tallar les ales a les il·lusions raonables de recuperació i redreçament de la llengua i cultura» segons paraules de Josep Grifeu. Joan Triadú, per la seva banda, reconeix que l'assoliment de la democràcia va desmobilitzar-nos, però que van assolir-se fites tan fonamentals —i que ara veiem tristament perillar— com que l'escola fos innegociablement catalana.

Molts també es mostren d'acord amb Ricard Salvat a expressar el seu descontentament per les polítiques culturals de l'era pujolista, poc coherents i sistemàtiques, ell, però, accentua la crítica explicitant que va ser aquest el moment en què va començar-se a fomentar una cultura que cada vegada s'agreuja més, desarrelada de la realitat catalana, divertida, però que no diu res i que no molesta a ningú.

Un altre dels temes transversals és la cohesió entre territoris i la viabilitat d'un projecte comú com a Països Catalans. Aquí les opinions són dispars. Tots són conscients que les lluites internes no ens afavoreixen, però tot i que Feliu Formosa reconegui que a València hi ha una minoria amb actitud resistencial que respon sempre i que recorda a altres èpoques, Joan Francesc Mira, des de Castelló, retalla taxativament quan diu que parlar d'un «hipotètic territori politiconacional comú és pura fantasia» i que, tot i l'auge de les tendències polítiques d'autoafirmació, els ritmes són totalment diferents.

La gran majoria d'aquests savis nostres, però, més enllà de les paraules i les opinions, ens deixen com a penyora el testimoni d'una actitud. Una actitud de fer-mesa interna, malgrat tot, que durant el franquisme va ser vital i que després s'ha anat dissolent. Josep Massot ja ho alerta: no creguem que ja no cal treballar perquè la cultura catalana ja funciona sola.

Aquesta actitud és també la que ressegueix tota la «Col·lecció Argumenta», des del seu impuls inicial, fins als discursos de la majoria dels seus col·laboradors, passant per la manera en què s'ha integrat tal diversitat de veus: cal mantenir-se desperts, seguir posant fil a l'agulla, anar més enllà de l'individualisme imperant i agrupar esforços —com ha estat capaç d'agrupar-los la col·lecció— per recuperar el sentit d'una unitat on cohabitin pluralitat de noms i tendències, per tal que, argumentant, puguem construir-nos i reconstruir-nos col·lectivament.

MARIONA IRIBARREN NADAL

Carme Barceló, *Noms aràbics de lloc*, Alzira, Bromera, 2010, 162 pp.

L'editorial Bromera, que acaba de complir vint-i-cinc anys d'existència i que compta amb més de mil dos-cents títols en català, ha publicat aquesta magnífica obra en la seva col·lecció «Essencial». És evident que cal celebrar aquesta edició, donada la solvència de la seva autora, que és, sens dubte, una de les persones més expertes en el coneixement del patrimoni cultural de la nostra toponímia. L'estudi dels noms de lloc ha estat sempre una feina feixuga que no sempre ha estat tractada amb seriositat. Tal com diu la mateixa Barceló, catedràtica d'àrab a la Universitat de València, la ciència etimològica encarregada de la recerca dels noms de lloc és relativament recent i requereix «amplis i variats coneixements filològics, domini d'altres ciències (geografia,

història, economia), control dels canvis socials del territori o territoris que s'analitzen i poder disposar de moltes formes antigues escrites dels noms de lloc».

L'obra consta de quatre capítols, encapçalats per una breu «Presentació» i seguits per un «Índex dels topònims citats, un «Glossari» dels conceptes utilitzats en l'estudi lingüístic, una «Bibliografia», un «Llistat d'abreviatures» i el «Sistema de transliteració i símbols» necessaris per a passar convenientment els termes propis de la llengua àrab al nostre alfabet.

L'autora, que gaudeix d'un gran prestigi com a experta en la història de l'època islàmica del que avui és el País Valencià i en l'estudi de la llengua parlada pels andalusins i, després, pels mudèjars i moriscos valencians, inclou en aquesta obra topònims d'altres territoris hispànics (amb l'excepció del País Basc i de les actuals províncies de Girona, Santander i Pontevedra, on no hi consigna cap nom de lloc d'origen àrab) i fins i tot ofereix els corresponents paral·lels localitzats a Portugal, Sicília, Marroc, Algèria i Tunísia.

El primer capítol (pp. 11-26) tracta dels principis generals de la llengua àrab que ha format topònims, és a dir, del feix dialectal andalusí. Resta clar que no es pot partir d'ètims propis de l'àrab clàssic, mètode clarament erroni i enganyós perquè la toponímia es transmet de manera oral i no pas llibresca. Inclou, doncs, l'estudi de la fonologia, la morfologia i la sintaxi nominal de l'àrab andalusí i les seves adaptacions romàniques. En el segon capítol, que tracta de la toponímia pretèrita arabitzada (pp. 27-44), hi exposa el procés d'arabització dels topònims antics, els seus aspectes fonètics i morfosintàctics i l'adaptació de noms de lloc llatins o llatinitzats —tant si es tracta de sintagmes nominals com d'hagiotopònims i onomàstics— una vegada assolit el monolingüisme àrab general al territori andalusí.

El capítol tercer (pp. 45-88), que explica els motius inspiradors de la toponímia d'origen àrab, amplia la classificació feta anteriorment per la mateixa autora i en aquesta ocasió en distingeix els blocs constituïts pels topònims que fan referència a la terra (la costa, el relleu, els recursos hídrics, el paisatge vegetal i animal i els assentaments humans) i a les formes d'hàbitat (les instal·lacions agropequàries, l'aprofitament dels recursos naturals, les defenses i la xarxa viària, els centres de producció, comercials i artesanals i la vida religiosa).

Finalment, en el capítol quart (pp. 89-112) i després d'una convenient explicació sobre com estava format el nom àrab d'una persona musulmana o arabitzada en època medieval, n'estudia la seva composició i els topònims que n'han derivat, segons

provinguin del seu prenom (o *kunya*), del nom propi (o *ism 'alam*), de la indicació d'ascendència (o *nasab*), dels malnoms i els oficis exercits i (*laqab*) i del patronímic (o *nisba*). Inclou també l'anàlisi de la onomàstica d'indígenes, berbers i cristians andalusins dels quals hi ha constància en fonts àrabs medievals, tot advertint, amb encert, que els ètims proposats són desconeguts o poc segurs. Analitza, finalment, els topònims d'origen tribal, siguin àrabs o berbers, tot obviant la ja vella polèmica referida a un major o menor nombre i importància de l'element berber durant el període andalusí. Val a dir en aquest punt que massa sovint s'han publicat treballs sobre toponímia andalusina que argumenten a favor d'una forta presència berber i altres a favor d'una continuïtat de població cristiana de parla romànica; però responen sobretot a raons ideològiques: l'existència de noms de lloc d'origen àrab o berber ha de significar per força la discontinuïtat perquè, com diu l'autora, «la llengua dels antics pobladors es va perdre i els nous assentaments es van crear, per raons diverses, en època d'arabització».

No cal dir que els exemples aportats en aquest treball són molt nombrosos: més de 1.500. S'assenyala la situació geogràfica dels llocs analitzats mitjançant l'ús de lletra rodona pels topònims dels territoris dels Països Catalans, de cursiva pels castellans i aragonesos, de subratllat pels portuguesos i gallecs i del subratllat interromput quan es tracta de la transcripció oficial a una llengua europea d'un nom de lloc d'un país àrab del Nord d'Àfrica o de l'Orient. Lamentablement, però, i al meu entendre, no s'usa la divisió comarcal, sinó la provincial per als territoris catalanoparlants.

En cada cas s'ofereix la corresponent etimologia, que no dubto que és la correcta en la gran majoria dels casos. Ara bé, en els estudis toponímics, proporcionar al lector les formes antigues de cada nom de lloc estudiat constitueix un requisit fonamental i per això són tan útils i convincents els que recullen el màxim nombre de variants d'un mateix topònim, especialment les més antigues, tal com va fer el gran mestre Joan Coromines, que inclou els topònims dels territoris avui catalanoparlants, i, per al País Valencià, la mateixa Dra. Barceló en una obra pionera que va guanyar el Premi d'assaig «Vicent Boix» de l'Ajuntament de Xàtiva l'any 1982, totalment exhaurida des de fa temps.

En aquesta ocasió, el recull de les formes antigues no hi figura i el lector, arabista o no, podria tenir dubtes raonables sobre la veracitat de les propostes si no conegués l'autoritat de Carme Barceló en onomàstica àrab medieval. Aquest seria el cas, per exemple, del mallorquí So n'Obra, de Porreres, que figura com a derivat de l'àrab *Şanawbara*, amb significat de 'pi [vernet]'. Si es desconeix que aquest topònim és un

fals «Son» basat en el nom d'una alqueria islàmica documentada en el segle XIII, estranyarà que s'aparti de la resta de topònims baleàrics iniciats per «So» o «Son» i per als quals Coromines proposa l'ètim romanç resultat de la contracció «ço d'en» com a indicatiu d'«allò d'en...». És a dir, que en aquest cas hauria convingut l'explicació de per què el seu nom medieval —Senobia o Senobra— ha sofert aquest canvi cap a l'actual So n'Obra i com el va fer des del pretès *Şanawbara* d'època andalusina fins a les dues grafies suara esmentades en què figura en època ja cristiana.

Un altre exemple per al qual aniria bé conèixer-ne l'argumentació és el cas dels topònims Maimó (els Ports, el Camp del Túria i l'Alacantí), que l'autora creu derivats de *maymûn*, amb significat de 'mona', i que classifica entre els que al·ludeixen a la fauna «encara que corresponguin a la presència d'animals que avui hagin desaparegut de la zona». Donada la poca simpatia —per no dir rebuig— que els musulmans senten pels simis, sembla més plausible que els esmentats noms de lloc tinguin per ètim l'antropònim molt corrent a l'onomàstica islàmica de *Maymûn*, que significa 'feliç' i que es posa precisament per tal de contrarestar la malastrugança atribuïda per l'islam a aquests animals.

Estranya també que, acceptant com fa l'etimologia dels topònims compostos Benicalaf (el Camp de Morvedre), avui despoblat, i de Margalef (Priorat) com a referida a l'antropònim *Halaf*, no inclogui també Calaf (Anoia) i Calafell (Baix Penedès), amb diminutiu romanç.

Al meu entendre, constitueix un inconvenient el fet que no s'assenyalin en l'edició els números dels capítols en cada pàgina, fet que dificulta la ràpida consulta dels topònims indexats, que vénen indicats per l'anotació del capítol i del paràgraf on són tractats i no pas per la pàgina corresponent. Potser també hauria estat útil per als no arabistes incloure en la bibliografia citada l'obra bàsica de Federico Corriente sobre dialectes andalusins.

Tot plegat, les mancances són molt minses en comparar-les amb la vàlua de tota l'obra, un dels principals encerts de la qual radica en el fet d'haver-hi inclòs l'estudi de topònims d'altres països de la Mediterrània que ajuden a interpretar noms de lloc comuns a les àrees lingüístiques de l'àrab i del romanç. No puc més que recomanar aquesta obra, felicitar la seva autora i desitjar que Bromera, quan calgui, en faci una segona edició.

DOLORS BRAMON
Universitat de Barcelona

Tomàs Martínez Romero, *La literatura profana antiga i el Cançoner satírich valencià*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, 160 pp.

En les darreres dècades molts estudis literaris han revisat denominacions i perioditzacions que han estat aplicades a la història de la literatura catalana. L'aplicació de determinades etiquetes sovint ha provocat una visió parcial de la producció literària, amb un enquadrament més forçat que real i uns esquemes preconcebuts que han reduït i simplificat l'anàlisi de les obres de molts autors. Per això, en els darrers anys, s'ha fet una aposta decidida per l'ús de nomenclatures que homogeneïtzen la història literària catalana a la història de la literatura europea, i termes com «tardor medieval», «literatura del Renaixement» o «literatura barroca» han superat altres denominacions reduccionistes i poc representatives.

Tanmateix, encara moltes etiquetes resten vigents des de començaments del segle xx, relatives a gèneres, obres i autors, i no han gaudit d'una revisió tan aprofundida com ho han fet les etiquetes historiogràfiques. Moltes estan relacionades amb l'entorn valencià cinccentista, termes com ara «estil de valenciana prosa» —ja rebut per Ferrando—,¹ o «escola satírica valenciana» —etiqueta literària de què ara Tomàs Martínez s'ocupa— encara es fan servir per a al·ludir a un estil de prosa suposadament homogeni en el primer cas, i a un grup d'autors que conreen obres de temàtica profana i burlesca en el segon. Tan necessària com l'homogeneïtzació dels períodes literaris és, doncs, la revisió d'etiquetes —i d'estereotips— que encara recauen sobre les produccions de temàtica profana sorgides a la València del segle xv i començaments del xvi. Una denominació reduccionista, com ara la d'«escola satírica valenciana», ha dificultat l'anàlisi de les obres individualment i, encara més, les ha considerades un producte aïllat de la tradició literària prèvia i coetània. Cal només parar atenció a l'inici del capítol dedicat a la qüestió en la *Història de la Literatura Catalana* de Rubió (1984: 452)² per veure la fermesa amb què la idea ha estat defensada: «Mereix el nom d'escola».

En *La literatura profana antiga i el Cançoner satírich valencià*, Tomàs Martínez revisa la qüestió des d'aquesta òptica: analitza diversos aspectes de les obres que s'han considerat les representatives d'aquest tipus de literatura —les editades en el *Can-*

1. A. Ferrando i Francés (1993) «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana», *Caplletra* 15, pp. 11-30.

2. J. Rubió i Balaguer (1984 [1953]) *Història de la Literatura Catalana*, vol. 1. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

çoner satírich valencià per Miquel i Planas—³ i les relaciona amb les tradicions i els gèneres literaris amb què presenten similituds i paral·lelismes. El títol és, doncs, ben representatiu de l'objectiu principal de l'autor: establir un *continuum* entre aquestes obres valencianes i la literatura profana antiga. El llibre és una compilació de treballs que havien vist la llum prèviament i que ara, revisats i aplegats, ofereixen una visió general que aporta una nova percepció sobre el conjunt de les obres i sobre algunes en concret, ja que contribueix a l'estudi puntual d'alguns texts que no compten amb massa bibliografia crítica específica. El volum, doncs, permet comprovar com Tomàs Martínez ha dedicat una atenció continuada a la literatura d'aquest cicle, ha meditat i analitzat diferents vessants de la qüestió en diverses ocasions, i ara, ens posa a l'abast una obra completa i rigorosa que permet una aproximació diferent a la literatura profana còmica i burlesca de les darreries del segle xv i començaments del xvi.

L'obra s'estructura en nou capítols, precedits d'un pròleg de l'autor on declara les motivacions que l'han portat a la publicació del volum, i seguits d'un apartat bibliogràfic exhaustiu sobre el cicle literari analitzat. Els dos capítols inicials són més generals i versen sobre el conjunt de les obres de temàtica comicoburlesca relacionant-les amb altres obres de la tradició catalana i europea. La resta se centra en l'anàlisi d'aspectes més específics relatius a les obres estudiades.

La primera aportació, «De la categorització a la individuació del *Cançoner satírich valencià* de Miquel i Planas», és un treball clau per a exposar l'objectiu del llibre. Tomàs Martínez reflexiona sobre la gènesi de l'etiqueta «escola satírica valenciana», sorgida arran de la publicació del *Cançoner satírich valencià* per Miquel i Planas. Reflexiona sobre l'arbitrarietat del conjunt del cançoner, ja que la selecció d'obres arreplegades es deu a la voluntat de l'editor i no a cap motiu fonamental que sostinga la inclusió d'aquests i no d'altres texts de temàtica burlesca i sexual —que sembla ser l'únic punt en comú de les obres que l'integren. El terme d'*escola satírica* esdevé, doncs, poc idoni i versemblant, en pressuposar que els texts responen a la voluntat programàtica d'una escola. Martínez analitza la compilació i argumenta com moltes de les obres no presenten ni tan sols una voluntat estrictament satírica, ja que molts dels elements que s'han considerat transgressors no s'hi poden interpretar com a tals si tenim en compte que apareixen dins la trama ficcional que en cap moment tracta de reproduir les opinions veritables de llurs autors. En paraules de l'autor, limitar-nos a

3. R. Miquel i Planas, ed. (1911) *Cançoner satírich valencià dels segles xv i xvi*. Barcelona, F. Giró.

«una anàlisi o una comparació entre totes aquestes obres que només tinga en compte la comicitat, l'obscenitat o la burla dels seus versos, minimitzen clarament la categoria dels nostres escriptors i ens equivoquem a l'hora de la seua adscripció literària, que ha de tenir en compte altres produccions més enllà de les estrictament valencianes i també la conjuntura cultural de les últimes dècades del xv» (29).

En el segon capítol, «En el món dels *fabliaux*», Martínez tendeix ponts entre la tradició dels *fabliaux* i les obres del *Cançoner*, i troba punts de contacte «més enllà de la burla, l'obscenitat i la comicitat» (34), especialment en el *Col·loqui de dames* i *Lo somni de Joan Joan*. Malgrat les diferències, l'anàlisi li permet afirmar que les obres valencianes del *Cançoner satírich* participen del mateix corrent cultural i literari que Chaucer o Boccaccio, i que prèviament trobem «en els *fabliaux*, els goliards, la rica tradició medieval llatina i romànica de vocació transgressora, paròdica i satírica» (42).

La resta de capítols de l'obra responen a l'altra de les reivindicacions fonamentals del volum: la necessitat d'analitzar les obres del *Cançoner satírich* separatament, cosa per la qual hi inclou treballs que tracten diferents aspectes de les obres, moltes de les quals no compten amb gaires estudis recents a banda dels esmentats per Martínez. Així, en el tercer capítol, «*Lo somni de Joan Joan*, Corella i el *Tirant* (43-61)», analitza els ressons de Martorell i de Corella presents en les pàgines de *Lo somni* de Gasull. Els punts d'encontre no són d'intertextualitat directa, però es posa de manifest com aquestes obres formaven part del bagatge literari previ que Gassull posseïa; de la mateixa manera que trobem ressons de *Lo somni de Joan Joan* en *La vesita* de Ferrandis d'Herèdia. Comptat i debatut, Martínez evidencia, en la mateixa línia dels treballs anteriors, com *Lo somni* no és una obra aïllada del context literari precedent i posterior, i excedeix, doncs, el corrent satíric al qual tradicionalment es limita la seua adscripció.

Al quart capítol, «Un món de transgressions: El *Col·loqui de dames*», es relativitza el caràcter provocatiu de l'obra anònima a partir de l'estudi de les referències sexuals, socials, espirituals i simbòliques que adoben l'obra. Segons Martínez, aquestes són reflexos de la societat d'aleshores —tot i que potser marginals— i també presents, en diferent grau, en altres obres de la tradició del gènere. L'anàlisi es clou amb un revelador acarament entre *El Col·loqui* i *La Celestina*, ja que en ambdues obres, i malgrat les diferències, trobem la presència d'aquests referents marginals que devien ser vius en la societat de l'època.

En el capítol cinqué s'ocupa monogràficament de *L'obra per los vells*, de Joan Moreno (81-91). Introdueix breument el contingut i el caràcter de l'obra, i hi inclou

l'edició del text que no en comptava amb cap altra que partira del manuscrit original a banda de la que Miquel i Planas inclogué en el *Cançoner satírich valencià*. El capítol doncs, és una aportació fonamental per al coneixement i la difusió del text de Moreno.

En el sisé, «Ecos mèdics i literaris d'una pestilència medieval: *La brama dels llauradors* i l'*Espill*», analitza el motiu de la «pestilència» present en les dues obres literàries. El tòpic és antic i recurrent en la història de la literatura ja des de Lucreci, però malgrat que diverses onades de la malaltia assoliren els nostres indrets, no és massa freqüent trobar ressons literaris del fenomen en la tradició catalana. Aquestes dues obres, doncs, en són l'excepció, ja que «allà la pestilència pot servir de punt d'inici o d'excusa per a la narració» (99). L'estudi s'inicia amb unes consideracions sobre el paper que podia dur a terme la literatura de *divertimento* en la prevenció de la malaltia, ja que els tractats contra la pestilència recomanaven prevenir l'ociositat. A partir d'aquestes premisses, moltes de les obres construïdes arran d'aquest motiu literari, com ara el *Decameró* —obra amb la qual cerca paral·lelismes i divergències— adquireixen un valor èticomoral com a font de plaers honestos. En cap de les obres valencianes la pesta no és un element actiu que condiciona la narració, però, segons Tomàs Martínez, la inclusió del motiu permet crear una relació entre la realitat i la ficció construïda i, a banda d'inserir totes dues obres en la llarga tradició de texts que fan servir el tòpic, obrin noves possibilitats interpretatives.

Els dos capítols següents s'ocupen de *La brama dels llauradors de l'horta de València* de Jaume Gassull. En el seté, «*La brama* i el llenguatge de la revolta», exposa algunes claus de la gènesi i de l'estructura de l'obra, sorgida com a resposta en un debat literari amb Bernat Fenollar, i farcida d'elements versemblants que potser Gassull obtingué de la seua experiència vital com a testimoni de revoltes camperoles provocades per la pesta o la fam. En el huité, «Un lector siscentista de *La Brama*», Martínez analitza el manuscrit 88 de la Biblioteca de Catalunya, datat a finals del segle XVI, que conté íntegrament i exclusiva la composició de Gassull. L'estudi es revela molt interessant per dos motius: en primer lloc, de l'anàlisi del manuscrit es podria considerar que havia estat copiat d'un testimoni anterior a l'edició del 1561 (de la qual parteixen totes les edicions modernes), tant per les lliçons divergents que hi presenta com, especialment, per les traces d'un vers de la composició que no apareix en l'edició impresa de 1561; i, en segon lloc, perquè les anotacions llatines que el lector i copista siscentista escriu al marge indiquen que hi féu una interpretació del text en clau bíblica. Com afirma Martínez, aquest fet «confirma les latències possibles i les diverses lectures potencials;

i amb això, la multiplicitat d'enfocaments i d'interpretacions més enllà de la uniformitat que durant anys se li havia atorgat en voler-la presentar limitadament» (127).

El nové i darrer capítol, «L'obra profana d'Andreu Martí Pineda i la literatura valenciana a la primera meitat del XVI», versa sobre les dues obres d'aquest autor incloses en el *Cançoner* de Miquel i Planas: els *Consells a un casat* i els *Consells a una casada*. Ja en el capítol inicial del recull Martínez havia apuntat la categorització indeguda de les obres de Pineda i de Valeri Fuster com a obres de caràcter satíric. Les composicions de Pineda cal emmarcar-les en l'anomenada literatura de matrimoni, molt conreada al segle XV i XVI. Així, Martínez esbossa les motivacions del text, les claus de les composicions, els lectors i destinataris a qui s'adreça, i el corrent a què s'adscriu, molt en voga al segle XVI com a conseqüència de les propostes humanistes que vetllaven pel millorament de l'home. Entre les aportacions més interessants, novament aquelles que posen de manifest els punts de contacte de l'obra de Pineda amb altres obres del gènere, com ara *De institutione feminae christianae* de Joan Lluís Vives, traduït per aquells anys a la cort valenciana per Giustiniani, o d'altres tractats de temàtica matrimonial provinents de l'humanisme nòrdic. Paral·lelament a les obres llatines i a llurs traduccions, en el mateix context comença a ser habitual la presència de literatura matrimonial en castellà, i és enmig de l'auge d'aquest gènere que s'entén, segons apunta Martínez, la publicació d'obres de l'estil dels *Consells* i de la *Disputa de viudes i donzelles*. L'obres profanes de Pineda, doncs, no són un producte aïllat de la producció de l'època, i l'estil, la llengua i fins i tot alguns dels tòpics que fa servir, són hereus dels models de la literatura profana precedent, representada per Roig, Fenollar, Gassull, etc., encara vigent i viva a les premses valencianes de la primera meitat del sis-cents.

Comptat i debatut, el treball de Martínez constitueix un *corpus* d'estudi necessari que realitza valuoses aportacions per a la comprensió de la literatura profana valenciana de les darreries del cinc-cents. Hom ha tractat d'esbrinar la naturalesa del fenomen, de comprendre el perquè de la rica manifestació literària produïda a la ciutat de València en aquest període, per deduir i reflexionar sobre l'abast i la importància d'aquest corrent cultural. Considerar el fenomen com un fet aïllat de segur no ha contribuït a comprendre'l; potser, tenir present els punts de contacte amb la tradició precedent i coetània, tant catalana com de la resta de l'àmbit romànic, pot aportar noves claus interpretatives interessants. I aquest és, al meu parer, un dels valors més remarcables del volum ressenyat.

Tot i que els treballs havien estat publicats prèviament, la lectura del volum sencer permet tenir una visió de conjunt del cicle d'obres aplegades al *Cançoner satíric*

valencià de Miquel i Planas i, a mesura que avança la lectura, es fa més i més palès el fet que no ens trobem davant d'obres aïllades, sinó de texts que no s'entenen al marge de la tradició que els precedeix. Així mateix, els treballs més centrats en obres concretes aporten noves perspectives d'estudi que permeten apreciar la riquesa de les composicions i els particularismes que les separen. Tot plegat ofereix una completa visió de conjunt sobre una literatura que ha estat sovint menystinguda, sovint prejudicada per la temàtica satírica i burlesca. Constitueix, doncs, una aportació necessària als treballs que revisen la literatura de l'època i que aporta llum per anar més enllà dels tòpics i les classificacions reduccionistes i estereotipades.

CARME ARRONIS I LLOPIS
Universitat d'Alacant

Hèctor Càmarà i Sempere, *La Mare de Déu en el Flos Sanctorum* romançat (1494), Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2009, 246 pp.

És innegable l'impacte que va produir en la cultura religiosa dels segles XIII i XIV l'aparició de l'obra del dominicà Jacobus de Voragine (c. 1226-1298). La seua obra principal, coneguda com *Legenda aurea*, va suposar la recopilació de nombroses tradicions hagiogràfiques anteriors, les quals es van transmetre a la cultura religiosa popular i a la literatura culta. Sense la col·lecció de Voragine no es pot comprendre gran part de la iconografia religiosa culta i popular, fins i tot en casos tan coneguts com és la iconografia de Sant Jordi.

Una prova evident de la repercussió de la *Legenda aurea* en la cultura medieval catalana és la proliferació de traduccions, les quals, prenent la funció de l'obra llatina original, es convertien en una mena de col·lecció de tradicions i llegendes que configuraven els trets fonamentals dels principals personatges del devocionari popular. Aquestes traduccions a llengües populars van rebre el nom llatí de *Flos sanctorum*, nom en què segurament hem d'entendre l'excel·lència selectiva de la col·lecció hagiogràfica. Es conserven cinc manuscrits de la versió catalana completa del *Flos sanctorum*, tots del segle XIV, a París, Barcelona, Vic, Madrid i El Escorial. Si afegim a aquest llistat els manuscrits dels segles XIV i XV amb la versió incompleta del *Flos sanctorum* català, la xifra pujarà fins a disset testimonis. L'aparició de la impremta va donar encara més

difusió a l'obra. En coneixem onze impressions diferents en català entre els anys 1486 i 1576. Per tant, no es pot dubtar que es tracta d'una obra fonamental en la història de la literatura catalana, que, a més a més, la relaciona amb la resta de literatures europees, que posseeixen les seues pròpies traduccions de Voragine. A pesar de la seua importància, el text del *Flos sanctorum* català és accessible hui d'una forma molt parcial, ja que només s'ha editat la versió del manuscrit 44 del fons espanyol de la Biblioteca Nacional de França, conegut amb el nom de *Vides de sants rosselloneses*, a cura de Joan Coromines (1977). La resta de testimonis està sense editar. Cal aclarir que les dificultats d'emprendre l'edició crítica completa d'aquesta obra són considerables: per una banda, la seua extensió requereix un esforç formidable, ja que parlem d'un text que en la seua edició llatina conté 243 capítols; per altra banda, la mal-leabilitat d'un text d'aquestes característiques provoca que no totes les versions siguin idèntiques, ja que els capítols podien ser modificats, augmentats o eliminats per diferents raons, de manera que no tots els testimonis de l'obra contenen els mateixos capítols.

Front a aquestes dificultats, el treball d'Hèctor Càmara ve a aportar llum sobre la foscor en què encara es troba una obra tan important de la nostra literatura, i edita set capítols del *Flos sanctorum*, concretament aquells que estan relacionats temàticament amb la figura de la Mare de Déu. Aquests set capítols (Nativitat de Crist, l'Epifania, Purificació, Anunciació, Resurrecció, Assumpció i Nativitat de Maria) estan dedicats a escenes de la vida de Maria, o altres vides en què el seu paper és especialment important. En aquest sentit, front a la dificultat de fer avanços mesurats dins la gran extensió del text del *Flos sanctorum*, tot pas ha de donar-se amb un criteri clar i raonable, com és el cas del criteri temàtic triat per Càmara, el qual resulta especialment interessant per referir-se a un cicle temàtic de particular rellevància en la cultura catalana: basta contemplar la imatge que acompanya el capítol referit a l'Assumpció de l'edició de 1494 per a relacionar-la amb la iconografia hui encara viva de la *Festa d'Elx*. El treball de Càmara s'acompanya d'una introducció molt ben elaborada sobre la tradició hagiogràfica, sobre la *Legenda aurea*, sobre les seues traduccions catalanes, i sobre l'ambient religiós i cultural del segle xv. Juntament amb l'edició dels set capítols, el llibre inclou un breu glossari amb el lèxic més complex, una descripció lingüística succinta, i un annex amb imatges referides a la repercussió en les arts plàstiques de la iconografia mariana transmesa pel *Flos sanctorum*. Aquesta edició, provinent d'una memòria de llicenciatura, té la limitació d'haver seguit només el text de dues edicions impreses: la realitzada a Barcelona per Joan Rosenbach en 1492, versió que constitueix

el text base de l'edició de Càmara; i la realitzada entre 1490 i 1496 en lloc desconegut, que configura la pràctica totalitat de l'aparat crític. Som conscients de la dificultat de realitzar una edició crítica completa del *Flos sanctorum*, però hauria sigut desitjable la consulta de les lectures dels manuscrits i dels altres impresos per a completar la *collatio* i l'aparat de l'edició. L'editor consulta fragments de dos manuscrits a la introducció per a aclarir les diferències entre les versions manuscrites i impreses, però no arriba a col·lacionar tot el text. És una llàstima que l'aparat crític no estiga en la mateixa pàgina del text, sinó en notes finals, cosa que en dificulta la lectura. El zel de l'editor li fa incloure en l'aparat crític una gran quantitat de lectures que no són més que variants gràfiques. Potser l'establiment i aplicació d'uns criteris d'edició més estrictes haurien descarregat l'aparat crític d'aquestes lectures, deixant-hi només aquelles que són vertaderes variants textuais. Una futura edició crítica completa del *Flos sanctorum* necessitarà confrontar les variants del text català amb les de la versió llatina, que és, en definitiva, l'origen primer de la traducció. Allò servirà, per exemple, per a confirmar la correcta elecció de Càmara de la lectura *és tacada* front a *és estacada* (p. 149), ja que la primera coincideix amb l'original llatí *maculatur*. En algun cas, Càmara prefereix editar encertadament la lectura treta de l'edició de *Vides de sants rosselloneses* de Coromines, com és el cas de la lectura *de consell del fill* (p. 168) front a la lectura *de consell dels fills*, que apareix a les dues versions impreses. El llatí *consiliis filii* també hauria confirmat aquesta lectura. En aquest sentit, seria desitjable poder comptar en un futur amb una edició fonamentada en un major número de testimonis en la *collatio* i l'aparat crític, on s'haguera comptat amb l'original llatí per a l'establiment del text.

L'edició de Càmara presenta en el text notes a peu de pàgina referides a les fonts del *Flos sanctorum*. Aquestes notes són ben aclaridores, especialment en el cas de les fonts bíbliques. Hem trobat a faltar-ne algunes referides a citacions provinents d'obres patrístiques i d'autors medievals, com és el cas de les freqüents referències a la *Historia scholastica* de Pere Comestor (1178), ja que es tracta d'una font evident de la *Legenda aurea* que Jacobus da Voragine no amaga, ni tampoc les traduccions posteriors.

En definitiva, es tracta d'un treball que obri camí cap a la desitjada edició crítica completa del *Flos sanctorum*, i que permet accedir-hi precisament a través de passatges ben importants de la història de la literatura catalana i de la iconografia de la cultura religiosa popular. Tal com afirma l'autor a la introducció, és innegable que la traducció catalana de la *Legenda aurea* tingué una fortuna considerable a partir del segle XIV: fou traduïda abans que en cap altra llengua i s'utilitzà amb profusió dins i

fora de l'àmbit eclesiàstic, i aquest èxit s'incrementà amb l'aparició de la impremta. És una de les obres amb major difusió i influència dins del panorama de la literatura catalana medieval, encara amb la tasca pendent d'establir la filiació entre els diferents manuscrits i impresos, alguns dels quals són pràcticament inèdits.

El treball de Càmarà és un pas ben dirigit cap a la resolució d'aquesta tasca pendent.

ANTONI BIOSCA I BAS
Universitat d'Alacant

Josep M. Domingo & Rosa Cabré (eds.), *C'est ça le Théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*, Lleida, Punctum & Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents, 2009, Col·lecció «El Vuit-cents», 3, 385 pp.

No poques vegades la recerca de la història literària, de la filologia i, en general, de les humanitats avança amb passos fermes gràcies al suport dels resultats tangibles de trobades acadèmiques o d'especialistes. Es tracta de volums que recullen els textos de les diverses aportacions, unes vegades tal qual, d'altres, revisats, que resulten de gran utilitat per als investigadors que vénen darrere. Avui dia aquesta mena de publicacions (atés el model d'avaluació de la difusió de la recerca que s'ha imposat [*sic*] en el món universitari espanyol), estan molt devaluades, quan no sota sospita. Com a reacció, en general, acostumem a llançar l'acusació contra el sistema avaluador, però rarament ens aturem a reflexionar sobre si el comitè científic de la trobada ha fet realment la seua faena de sedàs avaluador, o si el comitè organitzador ha reaccionat a temps quan aquell no ha funcionat. O molt menys hem gosat, quan les expectatives d'un resum de comunicació no s'han acomplert, evitar que aquell paper més o menys discret, passara al volum resultant dels treballs positivament valuosos. Al capdavall, molta frustració indignada i poca autocrítica exigent.

Potser sí que hem interioritzat que un investigador pot prendre part en un col·loqui o jornada científica i que, per causes o interessos diversos, pot no lliurar l'aportació presentada per a la seua publicació; però potser no hi hem fet consciència (ens hi neguem), que de la mateixa manera, el comitè científic, l'organitzador o, finalment, els investigadors encarregats d'editar el volum d'aportacions científiques seleccionades,

ens diga (raonadament) que els nostres treballs no reuneixen la qualitat mínima exigida, que no s'ajusten als criteris d'edició fixats, etc. i que no poden ser inclosos en el volum resultant. Però, qui s'han cregut que són!? (Potser són els curadors del volum?)

Unes altres qüestions poden ser tant el fet que, de vegades, es publiquen en segells institucionals (potser massa institucionals) sense cap mena de cura (no disposen ni d'ISBN, per exemple) i sense cap canal de distribució o promoció; o que el lapse de temps transcorregut entre la celebració de les jornades i l'edició efectiva dels treballs presentats i, si és el cas, seleccionats, és excessivament llarg. Alguna cosa hem avançat en un punt i altre però, sobretot en aquest segon, encara s'hi ha d'insistir molt més.

Vet aquí que ens trobem amb un volum vell que, fent de la necessitat virtut, s'ha renovat ell mateix, com una au fènix. Si bé el seu origen cal cercar-lo en el «Simposi Josep Yxart i el Teatre. Passió i raó» —celebrat a la Universitat Rovira i Virgili, en el mes de novembre de 2002 amb motiu del 150 aniversari del naixement de Josep Yxart i Moragas (Tarragona 1852-1895)—, els editors, d'una banda, hi han incorporat les aportacions d'altres especialistes per dotar de més diversitat el volum; de l'altra, hi han incorporat un extens apèndix documental del mateix Yxart, que serveix per a atorgar la paraula al mateix protagonista de les jornades primigènies.

L'obra resultant té en compte les dues àrees d'especialització del crític català, l'escena catalana i l'escena espanyola (i la projecció sobre les respectives narratives i literatures), i per això mateix hi trobem especialistes d'una banda i de l'altra. Tot i que els sis estudis de què consta el volum hi apareixen ordenats alfabèticament pel nom dels autors, creiem que aquests poden ser agrupats de dos en dos, com una mena de diàleg i complement. Així, Laureà Bonet i Josep Maria Domingo analitzen el camí que va de la novel·la a l'escena. El primer, analitza les relacions entre el crític Yxart i Galdós a partir de les dues «versions» (narrativa i dramàtica) de *Realidad*; i Josep Maria Domingo, centrat en Josep Pin i Soler, el camí recorregut per aquest autor des de l'opció narrativa frustrada (*Kildo*), al decantament cap a l'escena realista amb *Sogra i Nora*, en tant que una nova opció literària.

Rosa Cabré estudia l'evolució del pensament crític d'Yxart i les relacions literàries (i dependències teòriques) amb altres crítics espanyols o francesos coetanis (o immediatament anteriors) entre dues obres fonamentals d'aquell: *Teatro català. Ensaig històric-crític* (1879) i *El arte escénico en España* (1892-1896); mentre que Adolfo Sotelo se centra en la repercussió de la crítica d'Yxart entre els escriptors i crítics espanyols, sobretot a partir de la introducció del realisme. Finalment, el malaguanyat i enyorat Pere

Farrés —a la memòria del qual els editors adrecen l'edició del volum—, hi analitza les idees del crític sobre el drama històric en el context català, a partir del triangle Schiller, Víctor Balaguer i Ramon Picó i Campamar; i Magí Sunyer, hi estudia les propostes d'Yxart sobre les possibilitats d'un teatre històric específic en l'escena catalana i les diverses opcions possibles que aquest apuntà.

Com ja hem dit, el volum s'acreu gràcies a la incorporació de tot un apèndix documental conformat, bàsicament, per alguns escrits (inèdits o poc coneguts) d'Yxart, i, sobretot, per cartes de les quals aquest és l'autor o el destinatari. Tota aquesta documentació s'incorpora al volum per dues vies: la primera, en els treballs de Cabré, que ofereix algunes notes crítiques sobre el teatre del moment, sobre Feliu i Codina o Conrad Roure (115-136); i de Domingo, diversos testimonis epistolars entre Pin i Soler i Frederic Soler, Vidal i Valenciano, Enrique Gaspar (8 cartes) o Emilio Mario, etc. (152-172). La segona, en l'apèndix final, força extens (229-383), que s'estructura en quatre apartats: un a cura de Josep Maria Domingo (15 cartes entre J. Yxart-E. Gaspar), i tres més a cura de Rosa Cabré (2 comentaris crítics d'Yxart sobre F. Soler, 21 cartes creuades entre E. Gaspar i J. Yxart, i 5 cartes entre Soler i Rovirosa i Yxart).

Si els dos primers blocs documentals donen suport a l'anàlisi crítica de Cabré i Domingo, els quatre darrers, no tan sols posen en valor —una vegada més— el pensament crític i les relacions escenicoliteràries d'Yxart, sinó que, sobretot, posen a l'abast del lector testimonis epistolars realment valuosos per a entendre la renovació del teatre i de la crítica dramàtica. A la llum d'uns documents i altres, és inevitable doldre'ns del frustrat projecte d'edició de l'obra completa de Josep Yxart, projectat com a commemoració del centenari de la seua mort (1895) i abandonat tot just després de l'edició del primer volum (1995).

No cal dir que, atés el grau d'especialització dels diferents autors dels treballs que conformen el volum i la qualitat i finesa dels diversos textos, ens trobem davant d'una obra fonamental per a comprendre alguns dels canvis que es van donar en l'escena catalana o espanyola (i en el pensament crític d'aquestes) en la setena i vuitena dècades del segle XIX.

Vist l'interés i la vàlua de les aportacions contingudes en el present títol, fóra desitjable que editorials com Punctum —i algunes altres que també editen habitualment títols que són resultants de la recerca efectuada per diferents grups o investigadors individuals— trobaren la manera de fer més visible (i objectivable) el seu esforç i la

seua aposta editorials. Potser obres tan interessants com la que ara ens ocupa podrien disposar d'una major projecció entre els sectors interessats i el públic en general.

GABRIEL SANSANO
Universitat d'Alacant
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Eusebi Coromina i Josep M. Mestres (curs.), *Aspectes de terminologia, neologia i traducció*, Barcelona, Societat Catalana de Terminologia / Universitat de Vic, 2010, 166 pp.

El llibre *Aspectes de terminologia, neologia i traducció* inclou un recull dels set treballs científics que es van presentar, majoritàriament de forma més resumida, en el marc de la VII Jornada de la Societat Catalana de Terminologia (SCATERM), celebrada el 13 de maig del 2010 a la Universitat de Vic, sota el títol «Terminologia, neologia i traducció». Clou el volum una crònica d'aquesta Jornada, que n'inclou la presentació, el balanç i les conclusions, així com la informació relativa a l'organització, els participants, el programa i els assistents.

Tal i com podem deduir del títol de l'obra, el conjunt dels estudis que recull ens permeten reflexionar sobre els mecanismes de formació de paraules noves en els àmbits d'especialitat i la importància d'aquests mecanismes en la traducció científicotècnica, especialment en una llengua com la catalana, immersa en un procés de normalització lingüística que pretén, entre altres objectius, garantir la continuïtat de l'ús lingüístic en els àmbits d'especialitat.

Enceta el volum el treball de Rosa Estopà que, amb el títol «La neologia especialitzada, repte constant per al mediador lingüístic», ens endinsa en el tema de la neologia especialitzada en el marc d'un context comunicatiu de mediació lingüística. Per fer-ho, l'autora parteix de la distinció entre neologia primària o neologia d'especialista i neologia secundària o neologia en la mediació. El primer cas, que constitueix el procés més natural de generació de termes, respon majoritàriament a una necessitat designativa de donar nom a una nova realitat, i el creador del neologisme —l'especialista— no sol tenir preparació lingüística ni terminològica, amb les conseqüències que aquest fet pugui comportar. El segon cas respon a una necessitat comunicativa en una situació

multilingüe i el professional que crea els neologismes secundaris —induïts i influïts pels neologismes d'origen— sol tenir una bona preparació lingüística i terminològica.

En aquest sentit, Estopà ens mostra el paper rellevant dels mediadors lingüístics com a creadors i difusors de les paraules noves, atès el gran poder d'implantació del nou terme que tenen les seves propostes neològiques. La situació més habitual en què un mediador es troba amb la necessitat de crear nous termes és dóna quan en una traducció hi ha un buit denominatiu, perquè una paraula o expressió del text origen no té un equivalent documentat en la llengua d'arribada. Malauradament, sovint el traductor (l'aprenent, però de vegades també el professional) no sap com ha d'actuar en aquests casos, fet que porta Estopà a recordar-nos com ha de ser aquesta actuació, que no és altra cosa, en definitiva, que la formació terminològica que tot traductor especialitzat ha de tenir per poder resoldre adequadament un problema de manca d'equivalència, i en la qual és fonamental la formació lexicològica. El treball acaba fent un repàs dels diferents recursos lèxics per a la creació de neologismes especialitzats i se centra en un tipus concret de recurs, la neologia semàntica que, tot i ser un dels recursos més utilitzats en totes les disciplines, ha estat força menystingut des de la perspectiva terminològica més tradicional. Estopà, però, no es limita a mostrar la rellevància d'aquest procés, sinó que també el veu com un dels recursos que poden afavorir que el mediador eviti l'ús sistemàtic del manlleu i del calc i opti per una proposta genuïna creada amb aquest mecanisme de *reciclatge lèxic*. En definitiva, el treball d'Estopà destaca, amb claredat i de manera engrescadora, l'interès de la neologia especialitzada com a àmbit de treball en què, tot i la feina feta, encara hi ha molt per fer, tant a nivell de recerca, com de formació i d'aplicació.

En segon lloc Carles Biosca i Carles Castellanos, amb el treball «Neologia i traducció en els processos d'estandardització», es proposen posar de manifest la importància de la perspectiva de l'estandardització de la llengua en l'estudi tant de la traducció com de la creació neològica. Comencen per destacar el paper decisiu de la traducció en els processos d'estandardització, així com el lligam estret que manté amb la situació sociolingüística, i se centren de manera especial en les situacions de minorització i subordinació, i més concretament en la funció que la traducció vers les llengües minoritzades exerceix en l'estandardització d'aquestes llengües.

A continuació, emprenen l'anàlisi de la neologia, entesa en un sentit ampli com la creació de mots nous, i considerada com un aspecte més de l'estandardització, concebuda com el procés de fer la llengua en qüestió apta per a les necessitats comunicatives

que reclama la societat en un moment concret. En aquest sentit, els autors afirmen, amb un cert agosarament al nostre entendre, que no hi ha neologia possible sense un procés o altre de traducció, tot i que també admeten que hi ha una altra funció interna de la neologia, que opera sobretot amb processos morfològics i de canvi semàntic, i que tracta de les innovacions de la societat mateixa reflectides en la pròpia llengua. L'estreta relació entre neologia i traducció els duu a la necessitat de tractar la neologia com un fenomen estretament lligat a la situació sociolingüística. I és des d'aquesta perspectiva que, en els processos de normalització social de llengües subordinades, consideren fonamental el concepte d'*autocentrament* o necessitat de situar les propostes lingüístiques i conceptuals en funció de la pròpia comunitat lingüística, de manera autònoma. En definitiva, l'estudi de Biosca i Castellanos reivindica la importància de considerar que les condicions sociolingüístiques de les llengües minoritzades són fonamentals en aquestes activitats lingüístiques complexes que són tant l'elaboració neològica com la traducció. I si bé aquest lligam entre neologia i estandardització es posa sovint de manifest, no podem dir el mateix de la relació entre traducció i processos de normalització lingüística, de manera que aquest estudi contribueix encertadament a omplir el buit que hi ha en aquest sentit en la bibliografia sobre traducció.

El tercer treball del volum correspon a Mireia Calvet i duu el títol d'«El nom de la sabata en neologia i terminologia comparades. Objecte de litigi, objecte de disseny i estereotips». Es tracta d'un estudi llarg i dens, potser excessivament detallat, que es proposa comparar el grau d'estabilitat de peces lèxiques per a la designació de tipus o models de sabates en català amb el que els seus equivalents han assolit en castellà, alemany i anglès, que són llengües amb una xarxa de sèries textuales molt consolidada en aquest àmbit designatiu.

Després de justificar la tria del camp lèxic de la sabata per dur a terme aquest estudi —perquè tot i ser un objecte quotidià, les sabates estan envoltades d'un cert glamur—, l'autora ens parla de la importància de la textualització en el procés d'estandardització, així com de la necessitat que el treball terminogràfic tingui en compte l'existència de registres diferents segons els tipus textuales. I a partir d'aquí se centra ja en l'anàlisi en qüestió, que és l'estudi de la conceptualització dels tipus i models de sabates en dos àmbits temàtics i els seus respectius tipus textuales. Pel que fa als tipus textuales en català, l'autora explica els problemes amb què s'ha trobat per constituir una base textual comparable —atès que l'ús del català en determinats àmbits i tipus textuales, com ara els catàlegs de sabates, és gairebé inexistent. Malgrat aquestes difi-

cultats, l'estudi arriba a algunes conclusions aplicables a totes les llengües analitzades, com ara el fet que la terminologia comercial requereix una socialització màxima per ser efectiva, o que la neologia funcional —seguint la terminologia de Dubuc— és la més important en relació amb la textualització autòctona reeixida de tradicions discursives. Es troben a faltar, però, les conclusions relatives a la comparació interlingüística que s'enumera a l'inici del treball com a objectiu fonamental que es pretén assolir.

A continuació, Elisabeth Casademont i Marta Sabater ens parlen de «La norma UNE de traducció aplicada a la traducció de normes», en un treball descriptiu que, de manera clara i ben estructurada, exposa el procés de traducció que segueix el TERMCAT en la traducció al català de les normes UNE i, per mitjà d'exemples concrets, mostra les limitacions terminològiques que imposa el text de partida. Amb aquest treball, d'una banda, es posa de relleu la importància i la utilitat d'aquestes normes i s'informa dels organismes que les emeten i la distribució territorial que segueixen (àmbit internacional, europeu, espanyol i català); d'altra banda, es donen a conèixer dues normes fonamentals per a les activitats de traducció i de terminologia, com són la norma UNE-EN 15038:2006, *Serveis de traducció. Requisits per a la prestació del servei*, i la norma UNE-ISO 1087-1:2009, *Treball terminològic. Vocabulari. Part 1: Teoria i aplicació* i, finalment, s'explica l'experiència concreta de la traducció al català d'aquestes normes, inclòs el treball de recerca terminològica que comporta aquest procés de traducció.

Amb el cinquè treball del volum Eusebi Coromina reflexiona sobre la «Terminologia neològica del transport aeri», un dels àmbits que darrerament ha viscut una gran activitat i una profunda transformació, que queden reflectides en la neologia denominativa que s'hi ha generat i que és l'objecte d'estudi d'aquesta recerca. Coromina elabora una recopilació de la neologia lèxica del sector a partir d'un corpus textual prèviament constituït, format majoritàriament per textos periodístics redactats en català, completats amb alguns textos en català procedents de llocs web diversos. Després d'exposar els criteris utilitzats per a detectar els neologismes, l'autor passa a explicar la distribució d'aquest lèxic en unitats més o menys especialitzades, la variació terminològica detectada i els diferents recursos de formació de les unitats recollides.

Quant a la variació terminològica, és interessant observar com l'estudi de Coromina confirma el fet que les unitats terminològiques presenten, com a unitats lèxiques que són de la llengua, un elevat índex de variació denominativa, tal i com manifesten els darrers enfocaments de la teoria sobre la terminologia (com ara la teoria comunicativa de la terminologia o TCT), que s'aparten, en aquest sentit, dels postu-

lats excessivament «estrets» i idealistes de la teoria clàssica. I, pel que fa als recursos de formació, també es confirma que un recurs prototípic dels àmbits especialitzats, com és la sintagmació, explica el 76 % dels termes recopilats. L'estudi acaba amb l'explicació de la presentació de les entrades del repertori final, que, concebut com un repertori prescriptiu i no descriptiu, permet, d'una banda, determinar les regles neològiques més freqüents en aquest sector, i de l'altra, contribuir a resoldre certes llacunes denominatives dels diccionaris, tant generals com especialitzats.

Josep M. Mestres i Esther Monzó ens presenten a continuació el projecte de redacció d'un glossari terminològic multilingüe sobre arts gràfiques en l'estudi «La fixació i la difusió de la terminologia tipogràfica». Els autors parteixen del fet que, en els darrers anys, l'ús de les aplicacions informàtiques en les tasques de processament de textos i d'autoedició han generat una *vulgarització* dels aspectes tipogràfics i d'edició de textos, amb la consegüent pèrdua de qualitat dels textos produïts per professionals poc preparats tipogràficament. En aquest sentit, el gruix del treball presentat està format per la relació detallada de nombrosos exemples sobre aquesta manca de qualitat que els autors han detectat en diverses obres, tant generals com especialitzades, editades en l'actualitat. Finalment, els autors esbossen breument el seu projecte de glossari, que persegueix un triple objectiu: preservar la terminologia pròpia d'aquest àmbit, traduir-la adequadament i contribuir a la formació de bons professionals. Tot plegat els duu a proposar una obra diferent, en què els termes estiguin situats en el context natural d'un discurs sobre les parts i la confecció del llibre, amb l'afegit d'il·lustracions que complementin les informacions escrites.

La darrera contribució que trobem correspon a Amor Montané, que ens presenta un interessant estudi sobre la implantació de la terminologia en l'àmbit de la informàtica i les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), en escenaris de comunicació especialitzada. La recerca de Montané s'inscriu en el marc de seva tesi doctoral en curs, que pretén identificar un conjunt de factors que poden influenciar la implantació de la terminologia catalana normalitzada. En el treball inicial que ara presenta, l'autora se centra en l'anàlisi dels factors relacionats bàsicament amb l'estructura formal dels termes, i parteix de dues hipòtesis: en primer lloc, creu que s'implanten més i millor els termes breus que els sintagmàtics, perquè resulten més fàcils d'usar encara que siguin menys descriptius; i en segon lloc, creu que s'implanten més i millor els termes manllevats, perquè solen sentir-se com a més naturals. A partir d'un corpus de textos reals procedents del web sobre informàtica i TIC, l'autora

planteja una metodologia d'anàlisi i classificació dels termes extrets del corpus basada en dos aspectes correlacionats: un càlcul de la implantació —obtingut a partir d'una eina informàtica anomenada ESTEN— i una anàlisi lingüística de l'estructura i la formació de les unitats terminològiques. Finalment, l'observació del comportament dels termes normalitzats pel TERMCAT li permeten validar la primera hipòtesi —atès que els termes amb graus d'implantació més alts són sempre monolèxics—, confirmar parcialment la segona —atès que no sempre els manlleus presenten un grau d'implantació més elevat—, i detectar altres fenòmens interessants com ara la influència de la concurrència de denominacions normalitzades i no normalitzades en la implantació d'una unitat.

La recerca de Montané presenta una estructura impecable i una sòlida metodologia, en la qual només trobem a faltar una explicació aprofundida de les característiques del corpus textual, en tant que condicionant inevitable dels resultats obtinguts. El treball enceta una via d'exploració de la implantació terminològica interessant i necessària per poder orientar amb fonament les actuacions normalitzadores que s'empenguin en l'àmbit terminològic, i avançar, així, amb més èxit, en la consolidació de l'ús de la llengua catalana en contextos especialitzats.

En definitiva, aquest segon volum de la col·lecció «Memòries de la Societat Catalana de Terminologia» aplega un conjunt de treballs que, malgrat ser força diversos pel que fa a la temàtica, els objectius i la metodologia emprada, convergeixen en la voluntat d'estudiar amb rigor la neologia i la terminologia catalanes. Amb aquesta publicació, l'SCATERM enceta un canvi de disseny que respon a la voluntat de possibilitar la publicació de treballs sobre terminologia, aprofundits i extensos, tal i com es posa de manifest a la presentació del volum. Es tracta d'una iniciativa encertada que omple un buit important en el camp de les publicacions sobre terminologia i neologia en llengua catalana.

ONA DOMÈNECH BAGARIA
Estudis d'Arts i Humanitats
Universitat Oberta de Catalunya

Bernat Metge, *El Llibre de Fortuna e Prudència*, edició crítica de Miquel Marco, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2010, 240 pp.

Cal reconèixer que la fortuna del *Llibre de Fortuna e Prudència (LFP)* ha estat considerable darrerament ja que el proppassat any 2010 ha estat objecte de dues edicions,

com a obra independent —la que ací ens ocupa i la de Lluís Cabré, publicada en la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de Barcino. Bé està, sobretot si tenim en compte que l'ombra del gran diàleg de Bernat Metge que és *Lo somni* massa sovint ha tapat la petita joia que és aquest debat, que ací ressenyarem en l'edició de Miquel Marco, procedent de la seva tesi, llegida a la UNED l'any 2004.

L'edició a la qual dediquem aquestes pàgines s'obre amb una presentació general (pp. 11-14) on la prof. Júlia Butinyà —que va dirigir la tesi suara esmentada— subratlla el caràcter reivindicatiu de l'edició de Miquel Marco per tal com aquest va començar a acostar-se al tema de treball en un moment en què Bernat Metge encara era objecte «de qualificatius que més aviat eren impropis» (p. 12) i l'humanisme català era sistemàticament menystingut. Si remarco aquests mots és perquè precisen molt bé el caràcter de l'aportació de Miquel Marco, la qual s'inicia amb una àmplia introducció (15-54), on trobarem una descripció de la vida i obra de Bernat Metge, un estudi del *LFP* en tres vessants ben definides —fonts i influències filosòficoètiques, primerament (pp. 24-38); anàlisi dels personatges (pp. 38-43) i, finalment, descripció de la llengua i l'estil (pp. 43-46). Com és lògic, l'editor tampoc no deixa de banda l'estudi de la tradició manuscrita, a fi d'establir un *stemma codicum* (pp. 46-51), seguit dels criteris d'edició (pp. 52-53) aplicats al text. Aquest se'ns ofereix (pp. 57-113) amb un doble aparat de notes a peu de pàgina. El primer reuneix les variants textuais i dóna compte puntualment de les correccions practicades; el segon, tanmateix, arreplega totes les informacions necessàries per a la recta intel·lecció del text, tant les ajudes de tipus contextual i cultural com, especialment, les informacions sobre fonts i paral·lels. L'edició acaba amb un complet glossari (pp. 115-129) i una àmplia bibliografia (pp. 133-140).

D'entrada, Miquel Marco enquadra el *LFP* entre les obres burlesques de Metge, el *Sermó* i la *Medecina*, amb les quals forma una tríada essencialment paròdica. Ara bé, d'immediat assenyala que la gravetat i transcendència del tema tractat en el *LFP* obligaven Metge a practicar una paròdia menys transparent i evident. «Per això» —afirma— «el nostre autor es veu obligat a ocultar tot el seu escepticisme i inconformisme filosòfico-teològic sota un vel d'ambigüitat poc perceptible per al lector» (p. 18), vel que embolcalla una obra que neix —si fem cas al seu proemi— amb una marcada finalitat defensiva —«Jats qu·eu sia molt ocupats / d'alcuns affers qui m'an portatz / en tal perill d'on cuyt morir» (vv. 1-5)— i que «es pot considerar una justificació per refermar la innocència de l'autor» (p. 27), a l'estil del que també farà el protagonista de *Lo somni*, com fa veure l'editor en entrar a analitzar el *LFP*, després d'haver descrit,

sumàriament, la resta de la producció metgiana. I és que la defensa de la pròpia innocència a través de la literatura —d'una literatura de caire moral i filosòfic— és una de les línies de força essencials en l'obra de Metge. Per això, des d'aquesta perspectiva, entén que els vv. 6-17 del *LFP* «no representen cap tòpic, sinó la temàtica de l'obra» (p. 28), ja que «Metge afirma que l'home ha de tenir poca cura dels béns temporals, perquè l'arbitrarietat del món dóna als uns i treu als altres, apreciament més el neci i l'obtús que l'home savi» (*ibid.*).

En realitat, la literatura es nodreix sempre de literatura —no s'escriu *ex nihilo*. Per això, la tipologia de les fonts emprades i, sobretot, la manera de tractar-les és un aspecte especialment important a l'hora d'entendre la literatura de qualsevol autor. I Metge no n'és una excepció. Per aquest motiu, l'editor estudia també les fonts emprades en el pròleg de la seva edició (pp. 28-32). Si bé en algun cas es peca d'excessiva concisió o massa generalisme —com quan s'identifica el motiu de la barca sense rem ni govern amb un tòpic literari, però no s'hi aporten altres mostres que el decorin als ulls del lector—, majorment dóna les informacions més adients a cada cas. Així, doncs, insisteix en la influència de l'*Anticlaudianus* d'Alanus ab Insulis o del *Roman de la rose* de Guillaume de Lorris i Jean de Meung en la configuració de l'habitacle de Fortuna, tot i que assenyali també els elements naturals de l'illa «estan tractats segons la tradició escatològica universal» (p. 29). Aquests autors, juntament amb Guillem de Torroella i Arrigo de Settimello són citats per a l'estudi del marc narratiu de l'obra (pp. 29-32), però ara ja detingudament, subratllant el que hi aporta cadascun d'ells: així, a tall de breu mostra, la personificació de la pobresa mitjançant un home nu o la datació dels fets narrats en el mes de maig, semblen relacionar-se amb el *Roman de la rose*; amb *La faula* de Torroella, s'hi vincularien els elements narratius essencials del viatge a l'altre món; el plany de Metge contra Fortuna, tanmateix, potser s'arrela en l'*Elegia de diversitate fortunae et philosophiae consolatione* de Settimello.

Ara bé, més enllà de les influències que afecten l'estructura del text, l'acció, la narració o la descripció, Marco n'assenyala altres que actuen directament, tot determinant-ne el contingut filosòfic i ètic, com ara el llibre de Job, el *De consolatione Philosophiae* de Boeci, la filosofia agustiniana o la lul·liana (pp. 32-38). Es tracta, doncs, de fonts que «presenten el tema d'una manera similar: el dubte i la incomprensió del personatge davant el mal que danya injustament els bons» (p. 32). I és que «Metge s'igualava a aquestes fonts ja que necessita resposta a aquests conceptes ètico-metafísics» (*ibid.*). Ara bé, subratlla Marco, «el barceloní es desmarca de totes les fonts perquè

conclou de forma diferent» ja que «la filosofia escolàstica no contribueix a solucionar els dubtes» i, per tant, «Metge [...] continua en la mateixa situació d'escepticisme que abans de proposar el debat» (p. 33). L'editor, però, és ben conscient que ens movem en un terreny molt esvarós. Si bé hi ha connexions que semblen bastant paleses —penso en la que uneix el *LFP* amb la *Consolatio* de Boeci, per posar-ne un cas—, n'hi ha altres que poden ser, de moment, merament hipotètiques, com la que detecta amb la filosofia lul·liana, basada en el paral·lelisme entre la situació de crisi que pateix el Metge-personatge, arran del capteniment del vell vilanès, i la de Blanquerna, en ser testimoni —en el *Fèlix* lul·lià— de la injusta mort de la pastoreta.

El mateix caràcter hipotètic afecta la interpretació de la figura del vell nu, que guanya gran importància en el plantejament de Marco, tot seguint una proposta interpretativa de Júlia Butinyà, la qual l'identifica amb Amiclates, personatge de la *Farsàlia* de Lucà. En principi, si s'accepta que aquest vell representa el paradigma de la pobresa i, gràcies a Dant, simbolitza també (pp. 41-42) la serenor espiritual, el fet que, en la versió del *LFP*, esdevingui actor d'un engany es podria interpretar com una crítica de Metge contra la resignació davant la pobresa i, de passada, «podria ser una imatge que parodiés l'església i els eclesiàstics que prediquen la pobresa i es comporten hipòcritament» (p. 42).

Més enllà de si aquestes hipòtesis són encertades o no, Marco insisteix en el fet que «Metge és un home que es val de la literatura per parodiar gèneres arrelats en l'època medieval» (*ibid.*), cosa que, en el cas que ens ocupa, esdevé paròdia del gènere literari del debat, si bé amb la peculiaritat que «totes les reflexions fetes a l'obra [= al *LFP*] són temes filosòfics greus i transcendents i, per això, el contingut irònic, molts cops, és difícil d'apreciar ja que queda amagat sota un vel d'ambigüitat poc perceptible pel lector» (pp. 42-43). Des del punt de mira de l'editor, la filosofia tradicional —l'escolàstica— no resol els problemes filosòfics i ètics que es planteja Metge, particularment receptiu «amb les noves idees i canvis estètics que apareixen a finals del segle XIV, és a dir, amb els nous corrents humanístics» (p. 43), amb la qual cosa es podria descriure, seguint aquest plantejament, una línia evolutiva que aniria des del *LFP* fins a *Lo somni*, com a punt culminant. Com que els seus punts de vista, alternatius respecte als oficials, els expressa «mitjançant l'ús diferent que fa de les fonts» (*ibid.*), l'estudi d'aquestes és important, la qual cosa justifica l'espai que se'ls concedeix en el peu de pàgina de l'edició mateixa.

Efectivament, el segon cos de notes que acompanyen el text editat es dedica, sobretot, a exposar les fonts emprades, amb detall i aprofitant quan cal —sempre amb

la declaració pertinent de procedència— les informacions de les edicions precedents. Mostra sempre una gran capacitat de síntesi de les informacions, ben disposades i clares (veg. p. e. les notes als versos 186-213, 196, 214-279) i sempre precisa si es tracta d'un paral·lisme o d'una reminiscència. Vegeu, com a exemple del primer cas, la relació que estableix entre els versos 478-481 amb l'*Elegia* de Settimello o entre els 670-673 i el *De consolatione* de Boeci. La idea de *reminiscència* que usa en altres notes li permet, lògicament, una major flexibilitat. Així, associa els vv. 738-743 amb el diàleg boecià —tot seguint Riquer— no per una correspondència literal, sinó perquè el text de Boeci sembla suggerir una idea que Metge aprofita. El mateix podem veure en la nota als vv. 1190-1191, relacionats ara amb Settimello. La detecció de paral·lels i reminiscències, però, hauria exigít algun aclariment o comentari complementari en algunes notes. Al meu parer, notes com les dedicades, per exemple, als vv. 865-871 o 938-945, demanen algun comentari que expliqui la importància del material trobat o el tipus de coincidència, ja que no totes són evidents o *transparentes* per a qualsevol lector.

A banda d'aquest tipus d' anotació, Marco també anota a peu de plana aspectes lèxics, culturals i històrics, tot subministrant informacions interessants i útils per a entendre rectament el text editat. Així, per exemple, una nota al v. 566 explica el terme «mogobelhs» i, tot seguit, una altra als vv. 568-581 descriu la situació econòmica del moment en què Metge compon el *LFP*; o arran del vers 690 comenta el concepte de les arts liberals. O anota el tòpic de la ignorància emprat als vv. 24-25 amb un comentari sobre la ironia que s'amaga al darrere d'aquesta afirmació.

Finalment, l'editor arrodoneix aquest aparat d' anotació amb les notes dedicades a comentar les decisions que pren en alguns punts de l'edició (veg. les notes als vv. 203 i 236, per exemple), amb la qual cosa, el text queda entenedor i accessible per a qui vulgui acostar-se a aquesta petita joia metgiana. Perquè, de fet, Miquel Marco edita una obra *menor* d'un gran autor, amb la virtut que, després de la seva edició, no queda tan clar que l'obra sigui realment *menor*, un mer assaig en l'expedient d'un Bernat Metge que crea una literatura amb una mestria difícilment superable, independentment de l'etiqueta amb què vulguem definir-la.

JOSEP YSERN
UNED

Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*. Pròleg: Pere Maria Orts. Estudis i edició: Antoni Ferrando i Francés / Vicent J. Escartí Soriano. 2 vols. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua («Col·lecció Facsímils», 5), 2010, 469 pp. + facsímil.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua acaba de publicar una nova edició del *Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura dels professors de la Universitat de València Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí, en dos volums en un estoig, que contenen el facsímil del manuscrit 1.734 de la Biblioteca de Catalunya, conegut com a ms. C, d'acord amb la classificació amb què se sol conèixer la tradició textual del *Llibre dels feits*, i els estudis i l'edició filològica del mateix text, respectivament. El primer volum reproduïx el manuscrit original que va copiar el saragossà Joan de Barbastro, el 1380, amb l'enquadrernació amb què el van fer relligar els comtes d'Aiamans, realitzada segurament al XVIII. És la primera vegada que el ms. C es reproduïx d'aquesta manera, cosa que no deixa de cridar l'atenció, si tenim en compte que és el més antic de la família textual β —enfront del ms. de Poblet, o ms. H, de 1343, únic representant de la família textual α , reiteradament editat— i que Manuel de Montoliu ja va intentar publicar-ne el text. El segon volum s'estructura en dues parts. A la primera trobem els estudis introductoris, acompanyats d'un pròleg de l'historiador i acadèmic de la llengua Pere M. Orts i Bosch (pp. 11-22). Els estudis són *El «Llibre dels feits» del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina*, del professor A. Ferrando (pp. 25-58), i *La recepció del «Llibre dels feits» a la Corona d'Aragó* (pp. 61-95), del professor V. J. Escartí. La segona part d'aquest volum conté l'edició (pp. 105-448), precedida d'una *Nota dels editors* (pp. 101-102), on s'exposen els criteris adoptats, i seguida de l'*Índex* dels capítols (pp. 451-469).

Al Pròleg d'Orts i Bosch es fa una ullada a la política exterior del casal de Barcelona fins a la derrota de Pere el Catòlic, a Muret, el 1213, i es justifica la renúncia del seu fill, Jaume I, a continuar lluitant per les terres d'Occitània a les quals tenia drets dinàstics, perquè mantenir aquelles pretensions hauria significat un enfrontament amb França i amb Roma, que hauria estat ben negatiu per a la Corona d'Aragó. Allò comportà la possibilitat de reprendre la conquesta de les terres musulmanes dels regnes de Mallorca i de València. Amb la conquesta d'aquest darrer es posava un límit a l'expansió de Castella, i amb la incorporació de les Balears, es guanyava un major control sobre les rutes comercials, de gran valor per als mercaders catalans. El *Llibre dels feits* és un testimoni excepcional d'aquell procés i Orts acaba el seu escrit amb una exhortació a la lectura en la seua llengua original.

Per la seua banda, Ferrando, després d'una breu introducció on remarca la importància del *Llibre dels feits* (pp. 27-29), fa una detallada descripció codicològica del ms. C, i compila totes les dades conegudes sobre la seua història des que Pere el Cerimoniós el va fer copiar per enviar-lo a la Ciutat de Mallorca, on acabà en poder dels comtes d'Aiamans, i fins que, més tard, Marià Gual i de Togores el va vendre al bibliòfil català Bonsoms, cap al 1909, i anà a parar, per lleixa testamentària, a la Biblioteca de Catalunya, el 1948, on ara es conserva. Ferrando dedica un breu apartat a la figura de Barbastro, encarregat de la còpia del manuscrit i considera que aquest va ser molt respectuós amb el model que copiava, ja que era aragonés i difícilment podia reflectir hàbits propis (pp. 30-33). Si és ben interessant resseguir les vicissituds del manuscrit (pp. 33-39), no ho és menys l'anàlisi de la seua ubicació dins la tradició textual del *Llibre dels feits* fins a la seua primera edició completa, feta a València el 1557 (pp. 39-42). I així, gràcies a aquesta revisió, advertim com el ms. C no és solament el text conservat de major relleu entre els de la família textual β , sinó que «és la més antiga manifestació de la que podríem considerar la versió canònica o *oficial* de la crònica del rei Jaume I». Cal assenyalar que, de fet, és l'únic manuscrit conservat de procedència directa de la Cancelleria reial i, així, l'únic que podem suposar que gaudia d'una «oficialitat» reconeguda a la Corona d'Aragó.

Assenyalada la «bifurcació textual» del text del llibre reial (pp. 42-46), el ms. C és, en opinió de Ferrando, el manuscrit *optimus* per a elaborar una edició crítica, com demostra en el darrer apartat del seu estudi (pp. 46-54), en base a quatre directrius justificatives. Així, afirma, en primer lloc, que, des del punt de vista textual, el ms. C és el més complet i el més fidel a les opcions de la versió llatina de fra Pere Marsili (1313) i a la de les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia, en aragonés (c. 1385-1393). Remarca, en aquest sentit, que si Bruguera computà més errors textuais en C, això és degut al fet que no va advertir que aquests es concentraven en els 15 folis afegits al ms. C, ja del segle XVI, plens d'errades introduïdes pel copista i amb moltes grafies deturpades. També retrau a l'investigador català que, davant el dubte entre l'opció del ms. C i l'opció de la còpia efectuada a Poblet, aquell partí del prejudici que la lectura correcta seria en principi la del segon, un criteri que Ferrando desmunta sòlidament, amb arguments filològics. Així, Bruguera dóna per bones lectures clarament errònies del ms. H, que apareixen explicitades a l'estudi de Ferrando, però fa notar, igualment, que el mateix Bruguera va reconèixer més omissions en H que en C. Des del punt de vista filològic, Ferrando fa veure que el ms. C preserva millor un vocabulari «de

matís extrem-occidental», com ja havia advertit Coromines, en determinats casos com *recomta*, *breç*, *sas*, *oroneta*, *arch de Sent Johan*, mots o expressions que el copista de Poblet, catalanooriental, va substituir per les seues respectives preferències dialectals o ideolèctals (*retrau*, *breçol*, *secans*, *oreneta*, *arch de Sent Martí*), que no apareixen generalment a cap dels altres manuscrits medievals del *Llibre dels feits*. Aquestes peculiaritats lèxiques extremooccidentals són, per a Ferrando, les millors proves de l'autoria reial, ja que reflecteixen amb bastant claredat el parlar del rei, que passà la major part dels seus primers catorze anys de regnat a Montsó, Lleida i en altres terres on es parlaven els dialectes occidentals, que haurien impregnat el català del rei. En tercer lloc, des del punt de vista institucional, Ferrando constata que tots els manuscrits anteriors a l'edició del 1557 responen bàsicament als mateixos paràmetres del ms. C. Finalment, des del punt de vista documental, s'addueixen dos documents de la Cancelleria del Cerimoniós, del 1367 i del 1371, que descriuen les característiques de la còpia *oficial* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona i del qual ens donen l'incipit, el nombre de capítols i altres detalls que coincideixen totalment amb les característiques del ms. C. Això ens permet saber que, si el manuscrit de Poblet comença per *Retrau*, el ms. C i tots els de la seua família comencen per *Recompta*; i mentre el ms. H té 566 capítols, el ms. C i tots els de la seua família en tenen 484, exactament igual que el manuscrit *oficial* que tenia el rei Pere al seu Arxiu.

En resum, el plantejament fet per Ferrando qüestiona, d'una banda, el criteri de Bruguera quant a la idoneïtat del ms. H com a manuscrit base per a realitzar una edició crítica —un retret que també li ha fet Germà Colón—, i, d'altra banda, el criteri de Josep M. Pujol respecte a la pretesa identificació de text *oficial* de la crònica jaumina amb el manuscrit que serví a Celestí Destorrents per a la còpia de Poblet, del 1343, ja que no passa de ser una còpia efectuada per a usos particulars, malgrat que aquests siguin els d'un monestir de tant de relleu com el de Poblet, on justament jau el cos del rei en Jaume. Al remat, aquestes aportacions de Ferrando permeten començar a veure de manera diferent, amb proves contundents de tipus lingüístic, textual i documental, la imatge que ha predominat fins ara a Catalunya, de clara preferència pel ms. H, i que sols havia estat qüestionada per Montoliu. És per això que el treball de Ferrando esdevé una fita remarcable en la fixació textual del *Llibre dels feits*.

Per la seua banda, Vicent J. Escartí fa un detallat recorregut pels textos que, entre els segles XIV i XX, s'han fet ressò de les memòries jaumines. El recorregut s'inicia (pp. 63-69) fent una ullada a les cròniques medievals coetànies o immediatament posteriors

al rei —Desclot i Muntaner—, les quals parlen del monarca Conqueridor més que no de la seua *Crònica*. Desclot ens dóna la millor descripció del rei Jaume, mentre que Muntaner s'esforça a crear una imatge totalment reverencial del monarca, que és vist com un «sant». També es destaca com Pere el Cerimoniós hauria pres com a model, segurament, la crònica del seu avantpassat per tal de redactar la seua. Escartí té en compte igualment altres testimonis del moment i com va córrer per diferents biblioteques, a partir del segle XIV, tant la versió llatina de Marsili com la versió original catalana. Pel que fa al segle XV, es destaca la presència del *Llibre dels feits* com a font més o menys explicitada en obres com les de Carbonell, Miralles o Vagad.

El segon apartat de l'estudi d'Escartí (pp. 69-78) abasta els períodes del renaixement i del barroc. Així, és al segle XVI, i precisament des de València, quan el *Llibre dels feits* prendrà un nou camí, marcat per algunes edicions fonamentals en la repercussió posterior. Si el 1515 Lluís Alanyà publicava el fragment de la conquesta del nord valencià, dins l'*Aureum Opus*, el 1557 la ciutat de València donava a la impremta el manuscrit que posseïa, amb la intenció d'atendre probablement els desitjos de Carles I. Escartí posa de relleu també com l'obra del rei va ser utilitzada pels grans cronistes del segle: Beuter, Viciano, Zurita i Blancas. Encara, es remarca l'interés de les paràfrasis en llatí (1582) i en castellà (1584) publicades per Gómez Miedes a València o la utilització del *Llibre dels feits* per part del cronista mallorquí Joan Binimelis. Per altra banda, l'estudi ens aporta dades sobre una poc coneguda obra de G. Lasso de la Vega, que el 1601 publicà uns *Elogios* en lloança de Jaume I, dedicats al comte de Guimerà, el qual, al seu torn, serà l'iniciador del procés de canonització del rei, avantpassat directe seu. Escolano, Diago, Bosch i Bleda, entre d'altres, utilitzaren la crònica reial en les seues obres historiogràfiques, mentre que Tornamira de Soto, que editava el seu *Sumario* de la crònica a Pamplona (1622), és l'únic testimoni d'un interès específic per divulgar l'obra jaumina al segle XVII, tot i que en castellà i per motius personals. Hem de subratllar també que Escartí es mostra igualment atent a la utilització del llibre jaumí en els «sermons de la conquesta», entre els quals en destaca un d'inèdit, predicat a Mallorca (1644), i l'editat València per Arbuixech (1666). Pel que fa a les Balears, s'indica com a l'obra de Dameto es pot detectar certa influència del text jaumí; i, pel que fa a Catalunya, s'esmenta com Feliu de la Penya va utilitzar un exemplar de l'edició del 1557 als seus *Anales de Cataluña* (1709).

El tercer apartat del treball d'Escartí (pp.78-86) s'ocupa de la presència de la *Crònica* als segles XVIII i XIX; i es destaca que serà en aquest període quan comença-

ran els primers estudis sobre l'obra, precisament per tal de negar-ne al rei l'autoria. I això que, com diu Escartí, «el segle XVIII, però, des del punt de vista historiogràfic, dispensarà un interès més bé escàs a la figura del rei Jaume I i a la seua *Crònica*». De fet, Maians o Capmany només li dediquen una atenció tangencial, malgrat que tant el primer com Galiana arribaren a proposar-ne la reedició. En aquest segle, també, es féu alguna provatura d'adaptació i traducció al castellà. Però no és fins al 1801, en què Josep Villarroya publica una sèrie de cartes erudites, quan l'interès il·lustrat arriba al seu punt culminant: aquest erudit valencià negà l'autoria règia emparant-se en argumentacions «racionalistes», però que es troben ancorades en una visió amerada de religiositat. Aquella actitud no va ser aïllada: Borrull també en posà en dubte l'autoria i s'inspirà en les conclusions d'una obra anterior, de Caveró (1731), que ha passat fins ara desapercebuda, per a justificar els seus arguments. El romanticisme, però, variarà l'interès pel rei i les seues memòries: Lamarca, Boix o Balaguer seran els encarregats de difondre en positiu, novament, la imatge del Conquistador, i de revifar l'interès per la seua crònica, que coneixerà la primera edició el 1873, a cura de Marià Aguiló, cosa que provocarà, entre altres efectes, la seua difusió en anglès, a partir del 1883.

El darrer apartat del treball d'Escartí (pp. 86-89) fa una ullada a les edicions de la *Crònica* durant el segle XX-XXI. S'hi destaca com, des dels meritoris intents com els de Casacuberta (1926), s'arribarà a l'edició de Soldevila (1971), o la de Bruguera (1991), a més de les edicions de divulgació, adaptacions, etc., publicades en els darrers anys, com les dels mateixos Ferrando i Escartí (1995, 2004 i 2008), o les diverses edicions facsimilars. També, s'hi donen notícies sobre les traduccions al castellà, de Butinyà (2003), al francès, de Vinas (2004), i al japonès, d'Ozaki (2009). Així, el treball d'Escartí fa un recorregut molt complet sobre la recepció de la crònica jaumina a través de les notícies generades i de les edicions que se n'han fet durant més de set segles, que s'enriqueix amb un abundós recull bibliogràfic, de gran utilitat (pp. 90-95).

La *Nota dels editors* (pp. 101-102) explica els criteris de transcripció i assenyalava les convencions de presentació del text, com ara el fet que s'ha encapçalat cada capítol amb un títol factici, numerat, donant-ne al marge les equivalències de la numeració de l'edició de Bruguera, amb què es facilita qualsevol possible identificació entre fragments. També s'hi indica que es donen entre claudàtors les omissions reconstruïdes a partir del ms. H i d'altres, de manera que aquesta edició es converteix en la primera que conté el text més complet del *Llibre dels feits*. Finalment, a peu de pàgina figuren nombroses notes amb l'aparat textual i crític.

La present edició és probablement l'aportació més important a l'estudi de la crònica jaumina que s'ha fet des de l'edició crítica de Bruguera. Per un costat, posa en circulació per primera vegada, en format facsimilar, el manuscrit més important del text del rei, l'oficial, que es trobava en mans privades fins mitjan segle xx. En l'edició dels dos investigadors valencians, a més, s'esmena encertadament una línia interpretativa sobre la filiació textual del *Llibre dels feits*, que en el seu moment ja van posar en dubte historiadors com J. Massó i Torrents i M. de Montoliu, es fixa definitivament el text i s'ofereix un recorregut complet i innovador, que ens fa veure la recepció de l'obra de Jaume I al llarg de la història i en cada un dels països que van conformar la Corona d'Aragó, pràcticament des del moment de la seua redacció —o de la seua fixació oficial, en temps precisament del Cerimoniós— fins als nostres dies. Un treball, per tant, rigorós en els continguts, de gran qualitat formal i definitiu en molts aspectes fins ara inèdits.

RAMON MORA GALBIS

Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric, Joaquim Martí Mestre, València, Denes editorial, 2011, 717 pp.

L'estudi de l'obra de Bernat i Baldoví ha rebut un impuls molt important a partir de 1999, quan es va celebrar el congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, per part de l'Ajuntament de Sueca, la seua localitat natal, i sota els auspicis de la Universitat de València i de l'IIFV. L'any 2002 el Servei de Publicacions de la Universitat de València en publicà les actes. I des de l'any 2009, amb motiu del segon centenari del seu naixement, la Mancomunitat de la Ribera Alta i l'Ajuntament de Sueca han organitzat diverses iniciatives i actes culturals, entre els quals cal destacar l'edició de l'obra d'Abelard Saragossà, *El valencià de Bernat i Baldoví. Del passat al futur. Ideologia i tast lèxic* (Alzira, Bromera, 2009) i del diccionari que ara ens ocupa.

Tradicionalment, hom ha situat Josep Bernat i Baldoví al marge de la Renaixença, com un escriptor despreocupat per la recuperació del valencià. En part, aquesta idea arranca de la famosa i no sempre ben interpretada carta de Teodor Llorente a Joaquim Rubió i Ors, del 22 de gener de 1877, on el patriarca de la Renaixença —de qui en 2011 hem celebrat el centenari de la defunció— situava l'inici de la Renaixença

literària valenciana en els anys 1857-1859, amb els primers Jocs Florals de València i l'activitat cultural i literària de Vicent W. Querol, Marià Aguiló i ell mateix —i amb el precedent de Tomàs Villarroya el 1841—, i incloïa Josep Maria Bonilla i Josep Bernat i Baldoví dins de la «literatura político-popular», entre els escriptors que «no se preocupaban para nada del renacimiento de las letras lemosinas», al mateix temps que establia «una diferencia completa, una separación absoluta entre los que cultivamos la poesía lemosina docta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros». Per tant, al mateix temps que assenyalava la poesia com pràcticament l'únic gènere docte conreat per la Renaixença valenciana, bandejava altres manifestacions literàries de l'època, com el teatre i la premsa —la qual no oblidem que en aquesta època era en gran part un exercici de creació—, per estar escrites «en el *patois* vulgar, sin género alguno de cultura literaria».

Afortunadament, en els darrers anys l'enfocament respecte a uns i altres escriptors ha anat canviant, i s'ha començat a valorar convenientment, dins del context renaixencista, l'obra d'autors anteriors a Teodor Llorente, com ara Joan Baptista Escorigüela, Josep Maria Bonilla o Pasqual Pérez, o d'altres del segle XVIII com Carles Ros o Carles Leon. I al mateix temps que es revisen les figures de la Renaixença, es revaloren les manifestacions «populars», com la premsa satírica o el teatre de costums. Com va dir Vicent Simbor en *Els orígens de la Renaixença valenciana* (València, Universitat de València, 1980), en la «peça valenciana» «teníem les bases ben fetes per a assolir un teatre de pretensions en la llengua del país», i si això no es va assolir no va ser precisament per culpa de Bernat i Baldoví, el qual, de fet, va jugar un paper decisiu a l'hora d'assentar les bases d'aquest teatre popular i costumista.

Com diu Joaquim Martí tant en la introducció del *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* com en la monografia *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca* (Catarroja / Barcelona, Afers, 2009), per entendre la vertadera significació de l'obra de l'escriptor de Sueca —com la de la resta d'autors, hi afegiria jo—, cal integrar-la dins del context cultural del seu temps i dins de la tradició literària de la qual participa. Bernat i Baldoví fou sobretot un escriptor costumista, molt identificat amb les formes de vida i amb les preocupacions de la gent popular, especialment amb els llauradors valencians. L'obra de Josep Bernat participa dels gustos literaris del moment i de la tradició autòctona de literatura popular. Martí sintetitza en la introducció del *Diccionari* aquestes influències, que, segons diu, tenen en comú el fet de participar de la cultura còmica popular, de l'epicureisme i del costumisme.

Hi trobem especialment l'empremta dels col·loquis valencians dels segles XVII, XVIII i XIX (amb autors com Carles Ros, Carles Leon, Joan Baptista Escorigüela o Manuel Civera), i també de la comèdia burlesca, a través sobretot de *La infanta Tellina i el rei Matarot* atribuïda al pare Mulet, i de la prosa burlesca i costumista, a través d'obres com la *Rondalla de rondalles* de Lluís Galiana. Així mateix, manté semblances temàtiques i ambientals amb la poesia festiva, satírica i eròtica dels segles XVII i XVIII. Amb aquesta tria estètica, Bernat se situava dins d'un corrent de literatura costumista, satírica i festiva que als segles XVIII i XIX triomfava també en les lletres castellanques (sainets, comèdies burlesques, literatura de canya i cordell, prosa costumista i periodística) i internacionalment a altres països europeus, com França o Anglaterra.

Des d'un punt de vista cultista, i de «correcció» temàtica, Teodor Llorente es queixava en 1877 que escriptors com Bonilla i Bernat i Baldoví prenien el valencià «como lo habla el pueblo, para dejarse comprender de él, y dan a sus escritos cierto carácter jocoso, que solía ser grosero». Però, allò que als ulls de Llorente semblava un defecte ho podem entendre, des del nostre punt de vista lingüístic, o historicolingüístic, com una virtut. Com destaca Joaquim Martí, la recerca del verisme fou un aspecte clau dins del costumisme, i aquesta recerca tingué lloc en gran part a través del llenguatge, particularment del lèxic. Per això Josep Bernat es va esforçar per reproduir en els seus escrits el valencià col·loquial i popular del seu temps. Germà Colón, en la seua comunicació al congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, ja va comentar que el nostre autor «es trobava en un món rural, encara no massa influït per la civilització tècnica», i per això «el seu llenguatge té una immediatesa extraordinària» i «és una mina en l'ús d'un lèxic valencià ben autèntic, no gens influït per modes forasteres». En aquest sentit, com diu Martí en la introducció al *Diccionari*, Bernat i Baldoví va ser una figura clau en la transmissió i l'evolució literària de la varietat lingüística popular i del registre col·loquial valencià moderns, puix a través de la seua obra, aquest model lingüístic, reflex de la llengua popular i col·loquial, va passar a la producció literària posterior, que arriba fins als nostres dies. D'altra banda, Bernat i Baldoví, el qual no oblidem que era jurista i polític, a més de periodista, va introduir en els seus escrits, sobretot en la premsa, aquest tipus de lèxic. Per això, Joaquim Martí inclou en el *Diccionari* veus com *enigmàtic, espedient, obtús, oficial, oficina, diputat, redactor, precepte, interventor*, etc., algunes del les quals veritables cultismes, que pertanyen a registres més formals i que també conformen la llengua del nostre autor.

Com assenyala Joaquim Martí, el model lingüístic de Bernat i Baldoví continua en línies generals el patró dels col·loquiars valencians del segle XVIII i primera meitat

del XIX, amb els quals compartia un mateix públic i una mateixa intenció costumista i popular. Aquest model es concreta, com ja hem vist, en l'ús preferent d'un vocabulari popular i col·loquial, i també en la preferència per una ortografia dialectalitzant, que hom considerava més fàcilment comprensible pel públic lector en una època de forta desorientació ortogràfica, i a falta de la fixació d'un model ortogràfic estable. Però no es pot dir que Bernat es desentenguera del futur de la llengua pròpia, sinó que va heretar també dels principals autors de col·loquis, cas de Carles Ros, Carles Leon, Joan Baptista Escorigüela o Manuel Civera, la voluntat de defensar-la, reivindicant-ne l'ús, i reprovant l'actitud dels valencians que renunciaven a la seua llengua i adopten el castellà. Una actitud reivindicativa que ha estat assenyalada per diversos autors (Joan Fuster, Vicent Simbor, Enric Balaguer) pel que fa a *El Mole*. Aquesta revista, fundada l'any 1837, i que, com ja va indicar Sanchis Guarner en *El sector progressista de la Renaixença valenciana* (València, Universitat de València, 1978), «fou el primer setmanari festiu de la premsa catalana», estava dirigida per Josep Maria Bonilla, que comptava amb la col·laboració de Pasqual Pérez i de Bernat i Baldoví. Joaquim Martí recorda aquest fet, és a dir, la participació activa de Bernat en *El Mole*, la qual cosa no sempre s'ha tingut prou en compte, i, per tant, que devia combregar amb les idees lingüístiques que s'hi exposaven. De fet, Martí aporta textos procedents de les revistes que va dirigir Bernat, *La Donsayna* i *El Tabalet*, i també de la seua producció teatral, on el nostre autor denuncia la relació entre l'ús del castellà i la voluntat de distinció social, i satiritza els tipus socials que representen aquesta pràctica, com els polítics arribistes i sense escrúpols, els petimetres i *coents*, o els aspirants a poetes en castellà, al mateix temps que fa una apologia de l'ús del valencià, i en defensa la utilització pública i la seua riquesa i aptesa per a qualsevol situació i registre, oral i escrit.

Joaquim Martí es planteja en el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* la lloable empresa de «contribuir a omplir l'escassetesa de buidatge de textos valencians dels segles XVIII i XIX en el *DCVB* i el *DECat*, i consegüentment a millorar el coneixement del nostre vocabulari històric, possibilitant-ne una valoració crítica que permeta obrir la porta al seu aprofitament actual». Per aconseguir aquest objectiu fa servir una metodologia comparativa i diacrònica. Pretén, així, poder «valorar millor l'aportació lèxica de Bernat en el conjunt de la història del lèxic català». No ens enganyarem si diem que aquest és bastant més que el diccionari de la llengua d'un autor del segle XIX, ja que per tal de situar el vocabulari de Bernat i Baldoví en el seu context històric aporta nombroses dades documentals procedents d'altres textos,

especialment dels segles XVIII i XIX, però també d'altres èpoques, anteriors i posteriors. Els exemples, i les definicions elaborades a partir d'aquests exemples, constitueixen, de fet, una de les principals aportacions del *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví*. Car entenem que els exemples són fonamentals en els diccionaris, encara que no tots els contenen, i més encara quan procedeixen de fonts documentals; són la millor manera d'informar-nos sobre els usos i la vida de les paraules, i, a través d'aquestes, sobre el món que representen. I això, en un diccionari històric, és encara més important, ja que els exemples contribueixen a actualitzar la nostra representació del món evocat per les paraules. Joan Bastardas, en els *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots* (Barcelona, ed. 62, 1996), reivindicava el valor dels exemples en els diccionaris quan escrivia que «un diccionari farcit de bons exemples és el llibre que, naufrag en una illa deserta d'homes, voldria tenir, perquè cadascun dels mots li evocaria aspectes de la cultura deixada i enyorada, com no ho podria fer la seva pròpia memòria; el mantindria civilitzat».

Joaquim Martí estudia les veus incloses en el *Diccionari* tenint en compte les obres lexicogràfiques actuals i antigues, els corpus informatitzats, els estudis sobre variació diatòpica i diacrònica del lèxic i els atlas lingüístics, i considera també la comparació amb altres varietats lingüístiques, sobretot amb les més pròximes a la llengua catalana, com el castellà, l'aragonés, el francès i l'occità. L'estudi comparatiu es complementa, quan escau, amb informació sobre els mecanismes i procediments de creació lèxica i sobre l'etimologia, sobretot si aquesta informació completa, matisa o corregeix les dades dels diccionaris històrics i etimològics de referència.

En definitiva, creiem que el *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric* és un llibre fet amb una bona metodologia lexicogràfica i amb l'aportació d'una gran riquesa documental, que complementa els estudis anteriors de Joaquim Martí sobre aquests temes, especialment la ja esmentada monografia *José Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca* (Catarroja / Barcelona, Afers, 2009) i el *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)* (València, Universitat de València, 2006). El llibre contribuirà a conèixer millor no sols el lèxic d'un dels autors més representatius del model lingüístic popular del XIX, com Bernat i Baldoví, sinó en general del vocabulari valencià del XIX, i també en bona part del XVIII. Un llibre que, a més d'instructiu, resulta entretingut, i, per tant, ben recomanable no sols per als estudiosos de la història del lèxic i de la història cultural, sinó també per als lectors actuals en general, i especialment per als ensenyants i aprenents de la llengua i per a

aquells que vulguen millorar-ne l'ús. Tots ells hi trobaran, autoritzats per diverses fonts documentals, mots, locucions i refranys tradicionals genuïns, reivindicables actualment, i que no sempre són ben presents per als parlants actuals. Citem només, per concloure, formes com les següents: *aürtar*, *corfoll*, *cornaló*, *cremelló*, *descadarsar*, *dida*, *escombrar*, *escorrim*, *poncil*, *al be* 'eixancat damunt el coll i les espatles d'un altre', *pardal descuat* 'persona astuta i experimentada', *saber les beceroles*, *home de colp i volta*, *anar en corfa i molla* 'anar nu', *fer entrada de rossí francés*, *flux de pestell* 'persona de caràcter feble', *a qui no té dinés ningun sant li posa l'olla*, *el qui peix vol menjar els garrons s'ha de banyar*, entre moltes altres que podríem aportar i que faran les delícies d'etnògrafs i filòlegs.

RAFAEL ROCA
Universitat de València

Josep Guia i Marín, *Ficció i realitat a l'Espill: Una perspectiva fraseològica i documental*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2010, 260 pp.

Written in Valencia in the second half of the fifteenth century, *Espill*, also known as *Llibre de consells*, and *Llibre de les dones*, is an undisputed masterpiece of Catalan literature. *Ficció i realitat a l'Espill* attests to the substantial contribution that Josep Guia i Marín makes to a field of scholarship, which for many decades has been of primary interest to a number of critics and literary historians. With rigorous method of analysis and a sharp eye for minute detail, Guia cuts to the core of the thorniest issues attendant upon the study of that Valencian *chef-d'oeuvre*.

Guia addresses his book to the «lector nou» as well as to those «qui ja coneixen l'obra» (p. 9). Indicative of what Guia has to offer to the neophyte is the thorough, highly readable exposition, found in chapter 1 (pp. 15-44), regarding the text of *Espill* and its transmission. Guia does not skimp on such standard items as the arrangement of the rubrics in unison with the layout of the plot, the unfolding of the intricate narrative, the characteristics of not only the unique extant manuscript (Vaticanus Latinus 4806) but also the various printed editions. Guia gives credit where credit is due especially in highlighting the merits of such landmark publications as the *editio princeps* of 1531 (pp. 25-30), and the respective editions by Roc Chabàs of 1905 (pp. 35-8) and Ramon Miquel i Planas, which appears in two volumes—the first in 1929

and the second in 1950 (p. 38). Worthy of special mention are, also, the two editions by Antònia Carré: one, digitized, of the year 2000, the other of 2006 (pp. 42-3). In his invaluable overview, Guia does not leave out tantalizing bits of information consisting of sundry references now to Felip Pedrell's «Ave Maria,» a musical adaptation of one of *Espill's* devotional passages (p. 38), now to the lost Latin translation (p. 43) and to various English versions, one complete and the others fragmentary (p. 44). Apropos of Miquel i Planas's prose translation, Guia appropriately observes: «aquesta prosificació ha ajudat a aclarir el sentit de gairebé tots els passatges obscurs de l'*Espill*» (p. 44). Guia's presentation is complemented handsomely by attractive photographic illustrations of frontispieces and titles pages, folios of the manuscript, and even a book cover.

As for the seasoned scholars—those «qui ja coneixen l'obra» already mentioned—Guia does not hesitate to confront them with a persistent challenge to scrutinize carefully the pertinent chronological indicators in order to draw a sharp distinction between *ficció* and *realitat*, as the key terminology in the title of the monograph would remind us all. In the spirit of that challenge, Guia points out, for instance, that the Baltasar Bou, to whom *Espill* is dedicated in a crucial epigraph of the *editio princeps*, never was «senyor de Callosa,» even though that epigraph asserts that he was (pp. 25-6, n. 14). Also, Guia quotes verbatim the long «immaculista» passage (vv. 10674-10777) substituted in the *editio princeps*—a passage, which, according to Miquel i Planas, was supplied by some pious reader of considerable erudition and poetic talent in support of the dogma of the Immaculate Conception (pp. 25-8). Characteristically, Guia does not add to Miquel i Planas's conjecture an interpretive or speculative spin of his own. Guia goes as far as to interject a note of skepticism in discussing the issue of authorship. To be sure, he does not dispute—or, at least, does not dispute vigorously—the attribution of *Espill* to Jaume Roig, the renowned physician of well-documented identity, whose lifespan straggles the divide between the Middle Ages and the Renaissance. That notwithstanding, while recognizing that said attribution is «acceptada de forma gairebé unànime per la crítica» (p. 24), Guia points out some factors (see pp. 24-5) that, in the absence of archival data, do not make Roig's authorship as incontrovertible as most if not all critics represent it to be.

In the study of sources, which takes up the extensive chapter 2 (pp. 45-167) and constitutes, doubtless, the *pièce de résistance* of the monograph, Guia manages the subject of his study with consummate expertise. While keenly aware of his debt to the work of those who have preceded him in endeavors kindred to his own (pp. 45-6), he

proposes a bold new course of investigation guided by clearly established lexical and syntactical formulas. Relying on various kinds of «unitats fràsiques,» as he calls them, listed and defined in a «nota preliminar» (pp. 13-4), Guia draws a sharp distinction between the conventional «recerca de concordances temàtiques i lingüístiques» and his innovative approach, stemming from «l'aplicació del mètode de les concordances fràsiques» (p. 46). Guia's assiduous and thorough research covers the following works: 1) Bernat Metge's *Lo somni* (pp. 46-51), 2) Guillem de Cervera's *Versos proverbials* (pp. 52-6), 3) miscellaneous compositions by Francesc Eiximenis (pp. 56-65), 4) various pieces representative of Francesc de la Via's production (pp. 66-9), and, last but not least, 5) Ludolph of Saxony's *Vita Christi*, translated into Catalan by Joan Roís de Corella under the title of *Lo Cartoixà* (pp. 70-167).

The task that Guia sets for himself does not stop at a mere acknowledgment of sources. He supplements each discovery with a commentary and attendant explanations that often dispute the interpretations or readings suggested by other critics. The sheer mass of data adduced by Guia dazzles the mind and makes impracticable an itemized review of his insightful findings. Nothing less than admirable is Guia's spadework especially in view of the hardship of having to consult Corella's translation of *Lo Cartoixà*, a monumental opus available only in the extant early printing in four volumes, the last of which was published in 1500.

With all due respect for Guia's acumen in his multifaceted textual analysis and sound editorial judgment, it is fair to say that what is missing in the extensive survey Guia carries out in chapter 2 is the type of indexing and systematic exposition that would make accessible and digestible the rich and abundant food for thought he provides for the student of *Espill*. Guia himself has in mind such a comprehensive indexing as he, at the very outset of his exploratory journey, underscores the practicality of an «inventari,» organized in accordance with a wide variety of criteria. These he calls «enfocaments,» subdivided into «intrínsecs,» «contextuals,» «contrastius,» besides those that have to do with style, conditioned by the quality and quantity of the «unitats fràsiques» (p. 14). We should add that Guia enhances our appreciation of such an «inventari,» the eminent desideratum, illustrated, also, in some of his own publications listed in the bibliography.

In chapter 3 (pp. 169-207), Guia resumes the discussion broached in chapter 1, especially in the section that verges on chronological issues. Here he addresses head on the discrepancy he perceives between history and fiction—that is, between docu-

mented events or historical personalities and the way these events or personalities are rendered in the plot of *Espill*. A problem is likely to arise in sustaining the order of a well-calculated sequence of the crucial phases in the life and career of the protagonist, who, as Guia persistently reminds us, must not be confused with the author of flesh and blood. Guia clearly illustrates the sequential order in question by a serviceable synopsis (p. 193); then proceeds to demonstrate, for instance, that the chronology pertaining to the Joan Fabra of *realitat* does not jibe with that of Fabra's counterpart, the inhabitant of the realm of *ficció*, whom the protagonist, in the voice of the auctorial persona, commissions to read critically the recently completed manuscript of *Espill* (pp. 194-5). Guia does not fail to point out a similar chronological incongruence in a number of other cases mentioned in *Espill*, such as those of Baltasar Bou, Galderic de Soler, Berenguer Company, Francesc Remolins, Isabel Pellicer, among others (pp. 194-207).

In an early episode of *Espill* that takes place in Valencia, the protagonist, then ten to twelve years old, is cast out of the house by his own mother. Finding himself in such dire straits, the boy seeks refuge in the Hospital de Santa Maria, better known as Hospital d'en Clapers in honor of Bernat Dezclapers, who founded the venerable institution in 1311 (pp. 221-2). The reception that the young teenager gets from the *hospitalera*—the woman in charge of the daily operations of the hospital—is anything but compassionate. She offers him lodging («sols l'estatge») but refuses to feed him. The hospital, she says, does not have the funds («ni té cabal») to carry out its charitable duties on behalf of so many poor people («per tans pobres») and wet nurses («e tantes dides»).

As for the regulations invoked in this passage (*Espill*, vv. 920-69) and enforced by that termagant of a hospice keeper, Guia finds archival documentation in an ordinance issued by the councilmen of Valencia on September 14, 1473 (p. 223). The injunction remained in effect until 1476 (p. 224). In addition, Guia is able to identify the only known woman appointed to high office in Valencia during Roig's lifetime. She is Joana, widow of Pere Calaforra. As an official of very high rank, Joana, *hospitalera* from 1471 to 1473, was subordinated only to none other than Jaume Roig, who happened to be the top administrator of the Hospital d'en Clapers from 1450 to 1477.

This type of painstaking conflation of some rather mundane facts is worth looking into very carefully if only to come to grips with the elaborate process by which Guia enables us to draw our own conclusion regarding a *terminus a quo* for the writing of

Espill. A perusal of the case of the *hospitalera* points to the early 1470s as a probable dating for that writing. The case, to be sure, is but one among various others, which Guia scrutinizes with characteristic rigorous method throughout chapter 4 (pp. 209-30), focused, as clearly stated in the wording of the title of that chapter, on «dades per a la datació de l'escriptura real.»

In pursuit of those *dades* Guia leaves no stone unturned. Besides the episode we have just summarized, he picks up some clues from not only the use of the verb *pinçar* (a technical term pertaining to the printer's *métier*) but also some references to incunabula published in Valencia (pp. 213-6); probes into the notoriety of alchemists (pp. 216-7); explores the significance of some documents dealing with the slave trade in Valencia in the late 1480s (pp. 217-9); acknowledges the possible significance of idiomatic expressions derived from the popularity of the game of chess (pp. 220-1); examines with microscopical precision the reception of Ludolph's *Vita Christi* in general and Corella's translation in particular in Valencian society during the late fifteenth century (pp. 225-9).

Guia delves with special interest into the circumstances of a single publication: the first volume of the all-important *Lo Cartoixà*, the work that exercised such powerful influence on *Espill*. Given that in that volume Corella, the translator, refers to Ferdinand the Catholic as king of Aragon, Guia deduces that the reference «fa de l'any 1479 un *terminus a quo* per a la redacció (traducció) d'aquest primer volum i, per tant, per als fragments de l'*Espill* que en depenen» (p. 229). The deduction leads to a conclusion nothing less than startling. As Guia duly notes, not even the closest collaboration between Corella and the author of *Espill* could push back the *terminus a quo* to a date earlier than 1478. To quote Guia verbatim, «un hipotètic i puntual lliurament a l'autor de l'*Espill* dels fulls de la traducció de *Lo Cartoixà* no podria retrotraure la redacció completa de l'*Espill* a una data anterior a 1478» (p. 229). *Ipsa facto*, without much ado, this declaration is tantamount to a denial of Jaume Roig's authorship. As has been established with solid evidence, Roig died on 4 April, 1478.

In chapters 5 and 6 (pp. 231-48), which conclude the monograph, Guia ties loose ends, so to speak, by going over and glossing the instances in which his research enables him to come up with a fresh reading and a cogent explication for the passages in *Espill* that to date have remained obscure and elusive to the best efforts of the most authoritative critics. By adopting the criterion of frequency of occurrence, Guia probes into the significance of the proverbs and kindred sententious statements

that abound in *Espill* and attest to the author's stylistic achievements: especially the «desautomatització» and the «agilitat discursiva»—that is, the nimble expressiveness of a narrator's discourse that the author succeeds in keeping free of rhetorical artificiality.

Needless to say, one cannot expect to accommodate the ample sway and extraordinary subtlety of Guia's argumentation to the Procrustean bed of a compact review. The reviewer, all the same, can bear witness to the rewarding experience that lies in store for the attentive reader of Guia's challenging book, a veritable milestone in the work in progress that constitutes the current criticism on *Espill*.

The epilogue (pp. 249-50) may well turn out to be Guia's most dramatic, though not necessarily most substantial contribution. Guia admits that, in view of the circumstances he has unveiled, the author of *Espill* «ja no podrà ser Jaume Roig» (p. 249). Then he adds a qualifier to his statement: «si més no de tot allò que, a l'*Espill*, depèn de *Lo Cartoixà*, traduït al català per Joan Roís de Corella» (p. 249). Thus, for certain Roig cannot be the author of that part of *Espill* that depends on the text of Corella's translation of *Lo Cartoixà*. Evidently, Guia asserts his theory with confidence, while he owns up to the controversial nature of his position. The controversy is inevitable. Let us hope that the scholarly debate that Guia's book is bound to spark will result in a clear *perspectiva* and a clearer discernment as to, on the one hand, the *ficció* of the protagonist of *Espill* and, on the other hand, the *realitat* of whoever the author of that masterpiece should be or, in effect, will be proven to be.

PETER COCOZZELLA
Binghamton University

Júlia Butinyà Jiménez & Antonio Cortijo Ocaña (eds.), *L'Humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac (Maryland), *Scripta Humanistica*, nº 165 («Catalan Series», 1), 2011, 475 pp.

Como bien se dice en la «Introducción» del volumen *L'Humanisme a la Corona d'Aragó*, se hacía imprescindible una revisión del fenómeno humanista en la Corona de Aragón en su contexto europeo a la vista de las investigaciones más recientes. Y ésta es precisamente la materia que alberga esta obra, que acoge estudios de especialistas relevantes en el mundo del humanismo tanto en España como en Estados Unidos. El libro está dividido en cinco grandes apartados.

El primer apartado general versa *Sobre perioditzacions*, tema siempre complicado cuando se habla de Humanismo. Los editores, Júlia Butinyà y Antonio Cortijo, lo han subdividido en dos partes: *La fase introductòria* y *La fase d'acomodament*. La primera consta de dos capítulos: «*Lo somni*, entre l'Àfrica i el *Secretum*», trabajo en el que Butinyà da a *Lo Somni* su oportuna dimensión en el marco del humanismo incipiente de la época, situando la obra entre los diálogos clásicos y los posteriores diálogos renacentistas. Para ello se centra en la relación del autor con sus fuentes, y en la relación entre el autor y el lector; especialmente interesante resulta el estudio de las fuentes utilizadas por Metge. El segundo trabajo se titula «*Lo Somni* o la reivindicació ontològica de l'home» de José Ramón Areces, donde se demuestra la influencia del Humanismo en la obra de Bernat Metge y compara *Lo Somni* con la *Coronación* de Juan de Mena (el tratamiento del mundo de los sueños y las visiones, la influencia de las *Metamorfosis* de Ovidio, los aspectos formales, la finalidad, los intereses de cada autor, sus fuentes clásicas inspiradoras, etc.). Areces trata temas como el concepto antropológico del ser humano y el origen del Humanismo; igualmente aborda el tema de Lull como precedente de Metge, la forma dialógica de la obra, sus antecedentes, el recurso al sueño o visión, las fuentes clásicas seguidas por Metge y la actitud antimisógina de su obra.

La fase d'acomodament contiene también dos capítulos. En el primero, «Escenas de seducció en el *Curial e Güelfa*. Una lectura des dels clàssics», Sònia Gros subraya el carácter humanista de *Curial e Güelfa*, obra vinculada al ambiente italiano, resalta el reencuentro con las fuentes clásicas y comenta las reinterpretaciones y reelaboraciones de su autor. Gros demuestra la huella del mundo clásico en la obra, y se centra luego en algunas escenas de ámbito amoroso de la novela en las que es fácil detectar la influencia de motivos amorosos propios de la elegía erótica latina. El segundo capítulo lo firma Roxana Recio: «Una altra mostra de l'assimilació de Petrarca a la Corona d'Aragó: la desfilada triomfal i la seva manipulació». El estudio analiza la influencia que los *Triunfos* de Petrarca tuvieron en la cultura catalana de la Corona de Aragón y cómo este modelo se modificó dependiendo de las diferentes intenciones del autor. Entre los textos que aduce está *La Faula* de Guillem de Torroella, del que hace un minucioso estudio, la *Triste deleytació* —obra anónima considerada castellana pero que se escribió en la Corona de Aragón— y *La Sort* de Antoni Vallmanya, poema que menciona a Petrarca como modelo seguido.

El segundo gran apartado gira *Al voltant de la preocupació lingüística: gramatitzacions i traduccions*. El primer capítulo, a cargo de Antoni Ferrando, lleva el título

«Elio Antonio de Nebrija y Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars». Ferrando compara dos obras concebidas en el mismo momento, en 1492, que tendrán distinta fortuna: la *Gramática de la lengua castellana* de Antonio de Nebrija y las *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, copiada esta última por el archivero Pere Miquel Carbonell y que Ferrando atribuye —argumentándolo con gran pormenor— al humanista barcelonés Jeroni Pau. Para establecer dicha comparación, Ferrando se detiene a estudiar cuál era la situación del castellano y el catalán en la época de los Reyes Católicos —completando el estudio con la situación de las distintas lenguas peninsulares—, cuál fue el contexto histórico que explica la divergencia de proyectos y de resultados, cómo influyó el humanismo italiano en los dos autores —en la biografía de ambos autores se resalta la estrecha relación de los dos con Italia, y especialmente con Roma—, y cuáles fueron los objetivos de ambas obras: la obra de Nebrija se concibió como parte esencial de un programa destinado a la difusión e implantación del castellano en el reino de Castilla y países de su influencia en el siglo xv, como era la Corona de Aragón, mientras que las *Regles* fueron creadas como una mera elucubración erudita a favor de las soluciones más cultas de la lengua, que habrían sido elaboradas en el marco de la corte humanista romana del cardenal Rodrigo de Borja, vicescanceller de la Iglesia, al margen de la realidad política del momento en la Corona de Aragón. En el segundo capítulo, «El lector: factor determinant per als traductors de la Corona d'Aragó», Recio se centra en el papel que tuvieron los traductores en lengua catalana para la introducción y asimilación del Humanismo en la Península Ibérica, demostrando cómo para ellos el lector fue una pieza fundamental, ya que su principal objetivo era que los autores clásicos fueran comprendidos. A lo largo del trabajo se estudian traducciones que estuvieron insertas dentro de las dos tendencias que convivieron en la Corona de Aragón: una más ajustada al texto original, y otra más *libre* con respecto al texto base pero más cercana al lector. Así, analiza las traducciones de Jaume Conesa, de Berenguer Sarriera, de Enrique Villena, de Antoni Canals, de Ferran Valentí; se detiene en la importancia que tuvo el movimiento franciscano en la literatura religiosa y didáctica, de la que es buena muestra la *Vita Christi*, de sor Isabel de Villena (que acaba de ser reeditada por la Institución Alfonso el Magnánimo en València, a cargo de Vicent J. Escartí); y analiza la traducción catalana anónima del *Decamerón*, de Boccaccio, y la versión realizada por Bernadí Vallmanya de *Cárcel de Amor* de Diego de San Pedro. En este mismo campo de la actividad traductora incide Butinyà en el siguiente capítulo,

«Maneres humanístiques de traduir: les opcions de Canals i de Metge», donde hace un estudio pormenorizado de las traducciones de Canals y de Metge, a partir de tres vectores: la difusión de una obra, que comporta el hecho de darla a conocer a través de la traducción; las nuevas actitudes traductoras, que pretenden crear una nueva obra literaria a partir de una nueva versión de la obra original, y el prestigio literario que supone el empleo de la *imitatio*.

El tercer apartado general del libro versa sobre *Els estudis recents sobre l'humanisme hispànic*. Aquí se recoge un trabajo sobre el Renacimiento y el Humanismo en España, a cargo de Ángel Gómez Moreno; y otro, sobre el Humanismo catalán, a cargo de Júlia Butinyà. Gómez Moreno («Renaixement i Humanisme a Espanya: esculls, principis vertebradors i dades històriques») comienza su texto revisando los estudios sobre el Renacimiento y el Humanismo en los que España ha quedado marginada, para centrarse luego en los lazos entre España e Italia desde finales del *Trecento* y especialmente durante el *Quattrocento*. El autor afirma que España fue una excepción en la recepción de estos movimientos porque no solo se aprovechó intensamente del Humanismo italiano, sino que además asimiló su esencia nacionalista, y para demostrarlo proporciona unos cuantos ejemplos. Y Butinyà hace una recapitulación del estado de la cuestión en los últimos 25 años, y nadie mejor que ella para hacer este tipo de visión de conjunto y reflexión general como defensora del término «Humanismo» en las letras catalanas. Hace un resumen de la historia del concepto, delimitándolo oportunamente del Renacimiento, e insiste en que, para una reevaluación oportuna del humanismo catalán, es necesario un análisis de las conexiones interpeninsulares.

El apartado cuarto contiene unas *Reflexions sobre l'Humanisme i el Renaixement*. La primera colaboración («Sobre l'humanisme a la Corona catalanoaragonesa»), a cargo de Júlia Butinyà y Roxana Recio, profundiza en el análisis de algunos rasgos caracterizadores del humanismo. En parte atiende al análisis de la obra de Metge, a quien Butinyà propone como un precedente del humanismo cristiano europeo, pero se centra en la aportación del humanismo catalán a la cultura peninsular y en las continuas evoluciones que sufrió. En el segundo capítulo («Renaixement: els orígens ideològics del *Manifesto por una lengua común* del 2008»), Vicent Lledó se hace eco del *Manifesto por una lengua común*, aparecido en el diario *El País* el 23 de junio de 2008, firmado, entre otros, por Mario Vargas Llosa y Fernando Savater, y las reacciones suscitadas por este artículo, entre ellas *Un manifiesto contra España*, publicado el 7 de julio del mismo año y firmado por Albert Branchadell. Ambos manifiestos le sirven a

Lledó como pretexto para demostrar que es difícil evitar leer textos del siglo XVI bajo la perspectiva del siglo XXI, mientras que la lectura de los textos del siglo XVI puede ayudar a descubrir y comprender las posibilidades del presente. El autor propone tres lecturas que servirán para analizar la situación lingüística de la España del siglo XX y XXI: en primer lugar, la de los que defienden el uso de una única lengua en un territorio con más de una lengua, y para ello se centra, entre otros documentos, en el estudio de una carta escrita el 18 de mayo de 1570 por Benito Arias Montano al duque de Alba, en la que defiende el empleo de una única lengua en un territorio, y donde pone como ejemplo el Imperio romano; la segunda postura es la que defiende la dualidad de lenguas, que implica una configuración federalista del imperio español y el multilingüismo frente a la superioridad de la lengua castellana, avalada por dos lecturas igualmente del siglo XVI: el *Concejo y Consejeros de Príncipe*, de Fadrique Furió Ceriol, publicado en Amberes en 1559, y la obra anónima *Gramática de la lengua vulgar*, impresa en Lovaina por Bartolomé Gravio en 1559; la tercera postura sería la de la formación de una sola lengua a partir de una síntesis de las varias lenguas que conviven en un territorio, tal como se propugna en la dedicatoria del *Regiment de la cosa pública*, de Francesc Eiximenis, publicado el 1499. A partir de estas tres posturas, el autor analiza los planteamientos de los mencionados artículos de prensa de *El País*.

El último apartado general (*Clausura*), recoge un epílogo y las conclusiones. Antonio Cortijo («Epílogo») afirma que las características inequívocas del movimiento son: el prurito de la pureza de la lengua (la latina en primer lugar, después la vernácula), la voluntad del estilo y el amor por los clásicos para su adaptación. Dentro de la actividad humanística destaca el trabajo de las ediciones, las traducciones, adaptaciones y comentarios de las obras clásicas, así como la preferencia por ciertas áreas de conocimiento como la filosofía moral, la literatura propiamente dicha y la historia. La Europa occidental en su conjunto se habría incorporado a este movimiento nacido en Italia, y en el caso del mundo catalán se habría anexionado a él de manera temprana, como resultado lógico de las conexiones políticas entre la Corona catalanoaragonesa e Italia, centradas especialmente en Nápoles.

Bajo el título de *Conclusions*, los editores nos ofrecen dos capítulos finales que acaban de redondear el tratamiento de la cuestión. En el primero («Formes filològiques i artístiques de la consciència pròpia als Estats de la Corona d'Aragó des del final del segle XIV fins al principi del segle XVI»), Dominique de Courcelles insiste en señalar cómo el redescubrimiento, también en la Corona de Aragón, de los grandes autores

de la Antigüedad clásica como pensadores de la dignidad y la condición humana, marca la historia de las ideas y el renacimiento de los saberes. Así, los «humanistas» se centrarán en cinco ámbitos: la ética, la poesía, la historia, la retórica y la gramática. En el segundo capítulo («*Famoso ystorial greco... Les lliçons dels clàssics, les traduccions i l'Humanisme a la Corona d'Aragó entre la fi del segle XIV i el XV*»), Vicent Martines estructura su aportación en diferentes epígrafes: 1. *Traducció i clàssics a la Corona d'Aragó. Un escandall* (con distintos apartados cronológicos, en los que señala las figuras más importantes de cada período, tomando la traducción y las traducciones realizadas por autores de la Corona de Aragón como piedra de toque no sólo para el intercambio de ideas, sino también para calibrar el grado en que, ya más en concreto, se establecen prácticas autoriales y organizativas en la Corona: la época anterior al reinado de Pedro el Ceremonioso, el reinado de este monarca hasta el del Magnánimo, el reinado del Magnánimo, los años finales del siglo XV y primeros del siglo XVI), y 2. *Intel·lectuals, polítics, eclesiàstics o membres d'òrgans de govern en el pas del segle XIV-XV. Política, religió i clàssics*, sitúa a los autores de la Corona de Aragón en una línea del tiempo compartida con algunas de las principales figuras italianas humanistas, y se comprueba que muchas de éstas mantuvieron, se formaron o desarrollaron principalmente su actividad en relación innegable y de máximo nivel con la Corona de Aragón. De este modo se percibe claramente —y de modo nada forzado— que los autores de la Corona de Aragón y estas grandes figuras del humanismo comparten estructuras, conocimientos, estilos y experiencias no tan diferentes entre sí ni en la formación, ni en los oficios ni en los beneficios que buscaban en los clásicos ni en la utilidad que pretendían en sus escritos y obras.

La obra se cierra con un nutrido apartado de *Bibliografia* y un provechoso *Índice onomástico de topónimos y de materias*. Estos complementos corroboran la coherencia de la concepción y del conjunto de las aportaciones del volumen, al mismo tiempo que visualizan rápidamente que eran comunes entre los autores humanistas de toda Europa occidental las fuentes, las referencias (clásicas), la preocupación por el uso de las lenguas románicas, por la actividad de la traducción, los estilos usados, las expresiones en otras artes (la pintura, especialmente) y, en definitiva, el genoma cultural compartido del humanismo.

El volumen reúne dos indiscutibles cualidades: destacar la presencia real del movimiento humanista en el mundo cultural y literario de la Corona de Aragón, y hacerlo desde una perspectiva sólida; pues precisa las diferentes etapas; pasa al campo

de la filología básica, particularmente al de la lengua, la historia de la lengua, y de las traducciones; y se ocupa del terreno cultural, en el que el movimiento supuso un giro radical en la historia intelectual de Occidente, que dejó una inequívoca huella en el contexto catalán. Creo que estamos ante una obra muy útil por sus aportaciones, por su carácter interdisciplinar y por las perspectivas de estudio que abre o que resuelve. No en balde resultó ganadora en el proceso de selección que convocó la prestigiosa editorial estadounidense Scripta Humanistica & Studia Humanitatis para iniciar con él su nueva colección «Catalan Series», reconocimiento que demuestra, por el tenor del alto grado de exigencia de esta editorial y de su comité científico, el alto valor de las aportaciones. Además, cabe destacar que la edición se enmarca en el seno de las actividades del Institut Virtual Internacional de Traducció (<http://www.ivitra.ua.es>) y de varios proyectos desarrollados en su matriz (DIGICOTRACAM, y del MICINN).

HELENA GUZMÁN
UNED